Г-нъ Н. ... Ъ.
у-лъ Мърк. Гимн.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

ЮБИЛЕЙНА КНИЖКА
ЗА
АПРИЛСКОТО ВЪЗСТАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

Тома Георгиевъ. Бѣлѣжки за Срѣднегорското възстание въ 1876 година . . 221
П. К. Яворовъ. При раздѣла. Драматическа сцена 262
Ст. Костурковъ. Прѣземаньето на Попъ Георгиевата кжща 268
Карима. Мрачни дни. Разказъ 274
Пенчо Славейковъ. Запустение. Пролѣтьта 1877 г. (Изъ пѣс. VIII на „Кървава пѣсень“. 279

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

Година XI. — 20-и Априлъ — Книжка IV.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1901.

НАЙ-ВАЖНИТѢ КНИГИ

по

ВЪЗСТАНИЕТО ПРѢЗЪ 1876 ГОДИНА

П. П. Карапетровъ. **Материяли за описание на Панагюрище**. Срѣдецъ. 1893.

З. Стояновъ. **Записки по българскитѣ възстания (1870—1876)**. Пловдивъ, София. 3 т.

Черновѣждъ. **Кратко описание на Панагюрското възстание**. Срѣдецъ. 1893.

Бойчо. **Възстанието и клането въ Батакъ**. Пловдивъ 1892.

Н. Бѣловѣждовъ. **Първата пушка за Априлското възстание**. София. 1901.

Гладстонъ. **Българскитѣ ужаси**. Пловдивъ. 1881.

Макгаханъ. **Турскитѣ звѣрства въ България**. София. 1880.

Хр. Ф. Поповъ. **Самуилъ**. Второ издание 1901.

Ат. Мишевъ. **Боятъ около Брацигово въ 1876 г.** Пловдивъ 1881.

Иванъ Златаровъ. **Жално историческо събитие по клането на с. Бояджикъ**. Сливенъ. 1886.

Хр. Н. Македонски. **Записки**. София. 1896.

П. Франговъ **Бѣлочерковската чета въ Дрѣновския манастиръ прѣзъ 1876 г.** Търново. 1896.

П. Франговъ. **Приключенията на Дрѣновски манастиръ**. Търново. 1880.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

ЮБИЛЕЙНА КНИЖКА
ЗА
АПРИЛСКОТО ВЪЗСТАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

Тома Георгиевъ. Бѣлѣжки за Срѣднегорското възстание въ 1876 година . . 221
П. К. Яворовъ. Приразделa. Драматическа сцена 262
Ст. Костурковъ. Прѣвземанье на Попъ Георгиевата кжща 268
Карима. Мрачни дни. Разказъ 274
Пенчо Славейковъ. Запустение. Пролѣтьта 1877 г. (Изъ пѣс. VIII на „Кървава пѣсень“. 279

БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

Година XI. — 20-и Априлъ — Книжка IV.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1901.

Бѣлѣжки за Срѣднегорското възстание въ 1876 година.

Написалъ **Тома Георгиевъ.**

Къмъ читателитѣ.

Историята на възраждающитѣ се народи е основана на извѣстни традиции. Традициитѣ сж чадо на събитията, които прѣдшествуватъ възраждането на народитѣ. Прѣди 500 години България е била самостоятелна държава, слѣдователно, тя има и история и традиции, върху които би могла да сжществува и расте. Именно тази история и тѣзи традиции сж били главната причина, гдѣто българ. народъ, въ петстотингодишното си робуване, подъ турското иго, е могълъ да упази непокжтната своята народность и бодъръ и трезвенъ да дочака новото си възражданье. Новото обаче възражданье на България, не е станало туку така; то е свързано съ събития, които не трѣба да останжтъ тъмни за новата ни история.

Ето що ме е подбудило да напишж нѣколко реда по възстанието въ 1876 година, което даде поводъ за състрадание между образования свѣтъ и прѣдизвика Руссия къмъ нашето освобождение. Това възстание, което щѣше да е всеобщо, ако бѣше дочакало опрѣдѣлени день на прогласяванъето си, хвърля голѣма свѣтлина върху качествата на българския народъ по отношение на неговитѣ стремления къмъ самостоятеленъ животъ.

Специялния кореспондентъ на „Daily News“, Макгаханъ, въ брошурката си подъ заглавие „Турскитѣ звѣрства въ България“, като описва на пространно свирѣпствата на турцитѣ въ 1876 година, коснува се, между другото, и до самото дѣло на възстанието. Той отрича факта, че въ България е имало сериозно приготовление за общо възстание. Това съобщение на почтения кореспондентъ е невѣрно, защото неговитѣ кореспонденции сж имали за цѣль да хвърлятъ свѣтлина върху теглилата на българитѣ подъ турското иго и да изваджтъ на видѣло свирѣпствата на турцитѣ при потъпкването на възстанието, а това не би могло да стане друго-яче, освѣнъ по начинъ на писанье, какъвто е употрѣбилъ Макгаханъ. Не е никакъ за чуденье, ако и самъ Макгаханъ не е могълъ да узнае нѣщо положително по прѣдварителнитѣ приготовления за възстанието, защото, по врѣмето на неговото дохаждание въ България, самитѣ българи отричаха факта на възстанието, съ цѣль да спржтъ отмъщението на турцитѣ и да се избавжтъ отъ по-нататъшнитѣ тѣхни прѣслѣдвания.

Жално е, че никой отъ нашитѣ списвачи не се завзе да опише възстанието въ всичкитѣ му подробности, а е било изоставено на хора като менъ, съ слабо перо, да го описватъ. Азъ обърщамъ вниманието на читателитѣ върху книгата „Записки за българскитѣ възстания“, която наскоро ще издаде Захарий Стояновъ.[1] Увѣренъ съмъ, че въ нея читателя ще срѣщне пространно и вѣрно описание на възстанието въ 1876 година, защото самъ Захарий Стояновъ е билъ единъ отъ най-горещитѣ дѣйци, земалъ е живо участие въ рѣшаваньето на всичкитѣ по-главни въпроси и знае, може би, нѣща, които още никой другъ не еималъ случай да узнае.

При всичко че азъ въ повечето случаи, като очевидецъ, съмъ се стараялъ да прѣдамъ на читателитѣ всичко вѣрно и точно, обаче, като човѣкъ, твърдѣ е възможно да съмъ изпусналъ нѣщо, или пакъ да съмъ съобщилъ нѣщо не въ всичката му пълнота, толкозъ по-вече, че тази е осма година отъ възстанието, а човѣкъ забравя. Ако нѣкои отъ читателитѣ забѣлѣжатъ нѣщо, готовъ съмъ съ особно удоволствие да приемж поправкитѣ, които биха ми посочили, защото само по този начинъ ще можемъ да имаме нѣщо цѣло по историята на възстанието въ 1876 година.

Съставительтъ.

---

[1] Писано въ 1882 г. Първий томъ отъ Записките вече се появи на свѣтъ. Азъ се радвамъ, че не останахъ посрамевъ прѣдъ читателитѣ за добритѣ надѣжди, които хранѣхъ къмъ Записките на Стоянова по възстанието въ 1876 година.

Въ Тракия идеята за свобода води началото си отъ събитията, произлѣзли въ нея до послѣдното възстание, събития, които, много или малко, подготвиха народа къмъ една рѣшителна борба за постиганье на самостоятеленъ животъ. Позабѣлѣжителни отъ тия събития бѣха; 1) проповѣдничеството на неуморимия поборникъ за българската свобода — Василия Левски: 2) рѣшението на черковния въпросъ въ полза на българитѣ; 3) захарското възстание и 4) жаркиятъ патриотизъмъ на мнозина отъ пловдивскитѣ и габровскитѣ въстанници, които не пожалиха ни трудъ, ни врѣме, да се впуснѫтъ въ учителското поприще, посрѣдъ несгодни за тѣхъ обстоятелства, и да подготвѫтъ селянина къмъ самосъзнание.

Въ 1875 год., по избухванье на Херцеговинското възстание, духоветѣ въ Тракия захванаха да се вълнуватъ. Частни приготовления въ по̀ интеллигентната часть на населението започнаха да се проявяватъ, като че ли Херцеговина бѣше проводила своитѣ поздрави на тракийцитѣ за да я послѣдватъ. Турското правителство започна да събира редифи, които изпроваждаше срѣщу възстаницитѣ въ Херцеговина, а сѫщеврѣменно начена да налага на населението по-тежъкъ данъкъ, който въ системата на събираньето прѣдставяше ужасна картина. Турското население, разядосано отъ развалата на спокойствието му, по причина на събираньето редифи, не можа да не си отмъсти за това на горкитѣ българи и то по единъ варварски начинъ.

Не само ония редифи, които отиваха въ Херцеговина правѣха нечувани пакости на селата, прѣзъ които минаваха, но и останалитѣ почнаха, по̀-вече отъ колкото биваше обикновенно, да обиратъ, убиватъ и да правѫтъ разни насилия. Въ буйството си тѣ не прѣставаха да се заканватъ, че е настѫпилъ часътъ за изтреблението на „гяуритѣ“.

Частнитѣ приготовления слѣдваха да се проявяватъ въ по-обширенъ размѣръ и не се мина много врѣме, и захарското

възстание, избухна на 16-и Септемврий 1875 год. Турцитѣ поудовлетвориха малко разпаления си фанатизъмъ, като изклаха, избѣсиха и заточиха всичкитѣ по-главни дѣйци и участници въ захарското възстание, които имъ минаха на ржка, и обезоржжиха всичкото население въ Захарско и Чирпанско. Турското правителство, уплашено да се не подпали огъня и другждѣ, взе строги мѣрки за ограничение на подобни движения, както въ Тракия, така и въ България, а сжщеврѣменно спрѣ изпращанъето на турскитѣ редифи въ Херцеговина, вѣроятно защото разчитваше на тѣхното варварство и дива необузданость въ случай на нужда въ България и Тракия.

Смаяно отъ несполуката на първото възстание и отъ ужаситѣ, съ които турцитѣ го потушиха, тракийското население падна въ отчаяние. По това врѣме турцитѣ не прѣставаха да си игражтъ съ жалостната сждба на българското население. Положението ставаше нетърпимо. Прѣзъ мѣсецъ Ноемврий, 1875 год., тракийцитѣ, за да облекчжтъ това свое положение, намислиха да направжтъ една сериозна и рѣшителна нравствена революция. За тъзи цѣль Пазарджикъ и Панагюрище, заедно съ околнитѣ тѣмъ села, направиха и подписаха едно енергично заявление[1] до тогавашния великъ везиръ *Махмудъ Недимъ Паша*, съ слѣднитѣ по́-важни точки: 1) Да се опростжтъ недоборитѣ за миналитѣ години; 2) даждието „бедель“ да се замѣни съ земанье въ войската и българи; 3) въ състава на гражданското управление да се допуснжтъ и българи, съразмѣрно съ числото на населението, като не имъ се възбранява да се повишаватъ на чинъ до паша; 4) да се подобри системата въ събираньето на даждията и пр. и пр. Помогна ли нѣщо това чисто народно исканье? — Никакъ! Въ продължение на нѣколко мѣсеца, положението продължаваше да е отчаянно, когато заведнжжъ всичко се промѣни. Разнесе се слухъ, че въ България се готвяло възстание и че наскоро щѣли да пристигнжтъ хора, които да съобщжтъ плана на тракийцитѣ и да поискатъ съдѣйствието имъ.

Съ разпространението на този слухъ, почнаха да ставатъ нови тайни приготовления въ по-голѣмъ размѣръ и съ нетър-

[1] Подобни заявления въ България бѣха правени, по-рано, отъ Габрово и други нѣкои градове.

нѣние се очакваха агентитѣ. Прѣзъ мѣсецъ Февруарий 1876 г., очакванитѣ гостье пристигнаха. Тѣ бѣха: Георги Бенковски, Петъръ Ванковъ и Георги Икономовъ.

Бенковски е родомъ отъ Копривщица и собственото му име е Гаврилъ Хлѫтовъ; Ванковъ е родомъ отъ Шуменъ и собственото му име е Панайотъ Воловъ, а Георги Икономовъ е родомъ отъ Сливенъ.

Съ пристиганьето си въ Тракия, тѣзи герои заобиколиха почти всичкитѣ градове и села въ пловдивската кааза, съ изключение на Захарско и Чирпанско, гдѣто населението бѣше обезорѫжено. Тѣ навредъ успѣха да създадѫтъ революционни общества, въ състава на които влизаха пó-вечето свещеници, учители и почтени граждани и селени.

Наставленията, дадени на комитетитѣ за начина на дѣйствията имъ, въ общи черти, бѣха слѣдующитѣ: 1. Всѣки да си приготви пушка съ 200 фишеци, револверъ съ 200—300 картуши, ятаганъ или сабя, чанта съ 2 оки пексеметъ, мушама за дъждъ, два чифта навои, 2 чифта опинци, желѣзни котки за опинцитѣ, 2 ризи, възстаническа униформа, шапка съ левъ, зелена кѫна за спиранье на кръвьта, въ случай на нараняванье, благъ мехлемъ и тифтикъ за цѣренье ранитѣ, и жълтъ восъкъ, около 100 драма, за храна, въ случай на нужда; 2) да се направи точна статистика за числото на възстаницитѣ, орѫжията, припаситѣ, хранитѣ, добитъцитѣ, колята, помѣщенията, фурнитѣ, чешмитѣ и пр.; 3) да се образуватъ касси за събиранье парични помощи и 4) да се обдържа по единъ куриеръ при всѣки комитетъ, за прѣнасяние тайната кореспонденция.

Слѣдъ успѣшното организуванье на комитетитѣ, Бенковски и Ванковъ се завърнаха въ градеца Панагюрище, гдѣто за първъ пѫть бѣха намѣрили най-добъръ приемъ; тѣ избраха Панагюрище за своя резиденция и за центъръ на организацията[1].

Съ установяванъето на агентитѣ въ Панагюрище, приготовленията се почнаха въ сравнително пó-голѣмъ размѣръ. Твърдата и непоколебима воля на Бенковски скоро накара хората да поизоставѫтъ частнитѣ си работи и да се заловѫтъ мѫжски за приготовленията. Въ най-непродължително врѣме се уреди поща за прѣнасянье тайната кореспонденция до

[1] Споредъ рѣшението на революционния комитетъ въ Букурещъ, България е била раздѣлена на четире военни окрѫзи — I Търновски, II Сливенски, III Врачански и IV Панагюрски.

агентитѣ въ България и другитѣ мѣста на Тракия, а сѫщеврѣменно се организува тайна полиция, която денемъ и нощемъ, скритомъ въоръжена, прѣслѣдваше злокобнитѣ намѣрения на нѣкои прѣдатели българи, и шпионираше турцитѣ, които прѣдставляваха властьта. Властьта въ Панагюрище по това врѣме се прѣдставляваше отъ единъ мюдюринъ, съ нѣколко турски заптиета, а при мюдюрина всѣкога засѣдаваха по единъ или по двама изборни прѣдставители на градеца (векили). На равно число съ турскитѣ заптиета имаше и пандури отъ мѣстнитѣ граждани. Понеже тогавашнитѣ градски прѣдставители (векили) бѣха лица съмнителни и опасни за тайнитѣ на приготовленията, произведоха се нови избори, и изборътъ се падна на двама интеллигентни граждани, а именно на Кръстю Гешяновъ и Филипъ Щърбановъ, които бѣха и членове на Панагюрския комитетъ. Съ тѣхното настаняванье при мюдюрина, тѣ настаниха за пандури и членове на тайната полиция, така щото мюдюрското управление стана часть отъ управлението на комитета. Когато Бенковски отъ една страна организуваше Татаръ-Пазарджикския окрѫгъ, отъ друга страна Ванковъ, който по заповѣдь на Бенковски бѣше се отправилъ въ Карлово, слѣдваше сѫщото[1], а Георги Икономовъ продължаваше своята организаторска дѣятелность въ Сливенъ. Подобни приготовления ставаха навредъ въ България, подъ рѫководството на други агенти, но азъ ще се ограничѫ само съ мѣстото, отъ гдѣто за първъ пѫть избухна възстанието и съ причинитѣ, които прѣдизвикаха безврѣменното му избухванье, въ което останаха бездѣйствени много отъ готвящитѣ се за възстания окрѫзи въ Тракия и България.

Въ Панагюрище Бенковски употрѣби всичкитѣ си сили за да убѣди хората да се приготвѫтъ въ най-кѫсо врѣме, подъ прѣдлогъ, че деньтъ, въ който ще избухне възстанието, вече наближава. Уплашени, да не останѫтъ назадъ въ приготовленията, панагюрскитѣ жители, заедно съ околнитѣ, започнаха още по-бързо да се готвѫтъ. Всѣки мѫжъ, способенъ да носи орѫжие, съ изключение на малобройни съмнителни личности, бѣше задъленъ тайно, въ най-кѫсо врѣме да си

[1] До колкото е извѣстно, Петъръ Ванковъ (Панайотъ Воловъ) бѣше изпроводенъ отъ комитета въ Букурещъ за главенъ агентъ въ Тракия, съ помощникъ Бенковски, но този послѣдният, съ своя строгъ характеръ и съ своето честолюбие, успѣ да подчини Ванковъ подъ себе си и да вземе върху си разпоредителността на организацията, а него да употрѣбява за помощникъ, за какъвто той самъ бѣше опрѣдѣленъ на Ванкова.

приготви нуждитѣ възстанически потрѣби. Въ тѣзи приготовления тѣ намираха за сътрудници женитѣ си, сестритѣ си и майкитѣ си, които денемъ и нощемъ непрѣстанно се трудѣха да имъ приготвятъ фишеци, пексеметъ, навои и други потрѣби. Липсуваньето на достатъчно оржжие въ страната, често правѣше панагюрския комитетъ да се позамислюва. Бенковски, за да не го обезсърдчи, мжчеше се да ги увѣри, че ужъ изъ Влашко имало прѣнесени достатъчно военни пушки въ България, а въ Орѣхово имало готови и за въ Тракия, но че трѣбвало пари, и хора да отидатъ да ги откупжтъ. Между друго Бенковски увѣряваше още, че за прѣкарваньето на пушкитѣ имало даже заварденъ пжть прѣзъ Балкана. До колко тѣзи увѣрения сж били истински, това е още тайна, поне за мене, тъй като изпроводенитѣ пангаюрци съ 500—600 лири — Маринъ Шишковъ и Илия Янковъ, да открижтъ пушкитѣ и ги донесжтъ въ Панагюрище, се завърнаха безъ да свършжтъ нѣщо. Свободното пжтуванье около дунавскитѣ градове, по това врѣме, бѣше вече невъзможно, слѣдователно, поменатитѣ, Янковъ и Шишковъ, не можаха да стигнжтъ до Орѣхово за да се убѣджтъ, до колко бѣха истинни увѣренията на Бенковски.

Несполуката, да се снабди населението съ колкото и да било малко военни пушки, обезсърдчи още повече комитета, но той не можеше да остане бездѣятеленъ. Той захвана вече да размишлява, какъ да се снабди населението и съ прости (кремиклии) турски пушки, които (споредъ статистиката на способнитѣ за оржжие възстаници), много липсваха между населението. За тази цѣль комитетътъ рѣши да се прѣкара оржжие, до колкото е възможно, изъ Цариградъ, за което се употрѣби събраното количество пари, чрѣзъ пловдивския житель Стефанъ Дрѣнски, който на нѣколко пжти отиваше въ Цариградъ, та успѣ скритомъ по желѣзницата, подъ видъ на манифактура, да прѣкара нѣколко сжндъци добъръ барутъ, револвери и десетина военни пушки отъ разни системи. На това прѣкарванье способствуваше и комисионерина Стефанъ Странски, който, все подъ видъ на манифактура, приемаше запечатанитѣ сжндъци отъ станцията на желѣзницата и послѣ ги отправяше за мѣстоназначението имъ. По това врѣме, града Пловдивъ бѣше се обърналъ на пазарище за оржжия. Попове, учители, граждани и селени, безъ страхъ кръстосваха магазиитѣ една по една, да търсжтъ оржжие за продань и тамъ

гдѣто намѣрѣха. наведнѫжъ го задигваха съ двойни и тройни цѣни. Габрово отъ друга страна бѣше пазарище за добрѣ приготвени отъ самитѣ габровчани саби и ками.

Изминуваше се мѣсецъ Мартъ и приготовленията вземаха все по̀-сериозенъ характеръ. Понеже деня на възстанието вече наближаваше (а този день се прѣдполагаше да бѫде 1 Май), слѣдователно и врѣмето за рѣшителни дѣйствия съ неприятеля, въ който за първи пѫть имаше да влѣзѫтъ панагюрскитѣ възстаници, явяваше се нужда за организуванье една *хилядница* възстанници, готови съ всичкитѣ имъ принадлежности; за това комитета, по поканата на Бенковски, рѣши да я организува.

При организуваньето на *хилядницата*, както и при избираньето на главатаритѣ, трѣбаше до присѫтствуватъ всичкитѣ членове отъ комитета, подъ прѣдсѣдателството на Бенковски, па и самитѣ прѣдполагаеми бѫдѫщи главатари на *хилядницата*.

Въ Панагюрище нѣмаше доволно широко и безопасно мѣсто за такова голѣмо събрание, затова станаха разпореждания да се заварди отъ тайната полиция малкото поле, на западната часть отъ градеца. На 25 Мартъ, вечерьта, часътъ по 3 (по турски), явиха се на опрѣдѣленото мѣсто всичкитѣ членове на комитета: Бенковски, прѣдполагаемитѣ главатари и нѣколко души отъ тайната полиция. Нощьта бѣше тъмна и малко дъждовита. Всички насѣдаха по зелената трѣва срѣдъ полето, което се считаше за безопасно, и направиха единъ кръгъ. Посрѣдъ кръга се запалиха нѣколко фенери и веднага се пристѫпи къмъ работа. За *хилядникъ* се избра и одобри Павелъ С. Бобековъ, за *стотници* се избраха: Крайчо Самаходовъ, Стоянъ Пѫковъ, Радъ Клисаровъ, Иванъ Орчовъ, Радъ Джуновъ, Кръсто Х. Томевъ, Илю Илювъ, Павелъ Х. Симеоновъ, Стоянъ Трапчовъ и Никола Х. Георгиевъ. Избраха се и 10 души помощници на стотницитѣ (петдесетници), които да ги замѣстятъ въ случай на смъртъ, а на стотницитѣ се прѣдостава правото да си изберѫтъ за всѣки 10 души *десетници*. Опрѣдѣлиха се длъжноститѣ на всѣкиго отъ стотницитѣ спрѣмо хилядника, като имъ се указа и нуждата да приготви всѣки своята чета въ най-непродължително врѣме, снабдена съ прѣдписанитѣ въ наставленията възстанически потрѣби. Свещеникътъ Груйо, пови-

канъ отъ близосѣдното село Баня да извърши клѣтвата при избиранѣто главатаритѣ на хилядницата, пристигна облеченъ въ възстаническа униформа и въоржженъ. Прѣди да се пристжпи къмъ клѣтвата, Бенковски отправи приблизително слѣдующата рѣчь къмъ избранитѣ главатари: „Господа, каза имъ той, прѣди да дадеме клѣтва за вѣрность на обѣщанието си, азъ съмъ длъженъ да ви запознаж съ трудноститѣ на дѣлото, което ви прѣдприемате за пръвъ пжть въ живота си, и ако нѣкой отъ васъ се усѣща слабъ да ги прѣтегли, никой не го принуждава да не се откаже. Всѣки воененъ походъ, а особенно възстаническиятъ, влече подирѣ си найголѣмитѣ неприятности, които човѣкъ може да срѣщне прѣзъ живота си. Много пжти ще се случи всѣкиму отъ Васъ да търпите гладъ, студъ, мжки, всевъзможни болки отъ неприятелскитѣ куршуми, па, недай Боже, и смъртъ. Ще ви се случи още, щото единъ злѣ раненъ четникъ да го качите на гърба си и да го изнасяте изъ високи нѣкои върхове, за да го спасите отъ явната смъртъ. Готови ли сте, и надѣвате ли се на себе си, че ще можете да прѣтърпите всичко това за свободата на милото ни отечество?“ Отговорътъ на всички, произнесенъ съ сълзи на очитѣ, бѣше: „Да! Готови сме на всичко!“ Слѣдъ това веднага се пристжпи къмъ извършваньето на клѣтвата. Свещеникъ Груйо, съ кръстъ и сабя въ ржка, като изчете една молитва, накара всичкитѣ да цѣлуватъ кръста и сабята, и събранието се разтури. Случайно при влизаньето въ градеца Бенковски насмалко щѣше да падне въ ржцѣтѣ на правителството и, при всичко че на сутриньта стана въпросъ, че въ Панагюрище имало нѣкакви си непознати лица, градскитѣ двама млади векили при мюдюрина, за които читателитѣ вече знажтъ отъ по-прѣди, сполучиха да потъпчжтъ работата съ единъ рушветъ, състоящъ отъ едно ягне и 100 драма „бѣла-рада“, така щото избѣгна се опасността, която, по всѣка вѣроятность, щѣше да прѣдизвика съвсѣмъ безъ врѣме възстанието. Нѣмаше вече надѣжда, че населението ще може да се снабди нѣкога съ военни пушки; затова изново събранитѣ 950 лири се изпроводиха по нарочно избрани отъ комитета хора, а именно: Панагюреца Иванъ С. Дражовъ и Клисуреца Антонъ С. Балтовъ, за да изнесжтъ изъ Цариградъ оржжие, каквото намѣржтъ. Обаче населението не бѣше честито да го получи, тъй като възстанието избухна безъ врѣме и поменатитѣ пратенници избѣгаха изъ

Цариградъ, за да не паднѫтъ въ рѫцѣтѣ на турското правителство.

Бенковски съ своята смѣлость и юначество все не прѣставаше да дава куражъ на комитета; но отъ една страна несполуката въ доставянѣто военни пушки за населението, а отъ друга прибързванията на Бенковски да се обяви възстанието, прѣди да отвори Сърбия война, породи съмнѣние въ комитета, който, за да се убѣди какъвъ е размѣра на приготовленията въ България, и дали дѣйствително България е готова да ги послѣдва при единъ благоприятенъ случай, рѣши въ едно събрание да поиска отъ Бенковски всичката кореспонденция, която той водѣше съ агентитѣ въ Търново, Вратца, Горня-Орѣховица и пр. Бенковски не рачи да прѣдаде кореспонденцията, подъ прѣдлогъ, че тя съставя тайна изключително на агентитѣ. Поради отказването на Бенковски да прѣдаде кореспонденцията, отношенията между него и комитета станаха твърдѣ напрѣгнати и работата зимà застрашителенъ характеръ. Нито Бенковски бѣше наклоненъ да прѣтърпи какво годе унижение прѣдъ комитета, съ прѣдаванье на кореспонденцията, нито пъкъ комитета се оставяше да върви тъй слѣпо въ неизвѣстността, при такова велико и опасно прѣдприятие, така щото отношенията между имъ съвсѣмъ се прѣкѫснаха и градътъ се раздѣли на двѣ партии: партия на Бенковски и партия на комитета. Партията на Бенковски съставяха повече и пò-рѣшителни хора, понеже имаше и много селени на страната си, които вече бѣше успѣлъ да привлече и сплаши съ своята строгость. Партията на комитета съставяха по-малко на брой, но пó-интеллигентни хора, безъ които по-нататъшното продължение на приготовленията бѣше невъзможно, така щото и въ двѣтѣ партии се усѣщаше нужда за примирие. Когато партията на комитета, отъ една страна, се готвѣше да убие Бенковски, за да спре безврѣменното избухванье на възстанието, Бенковски, отъ друга страна, безъ да знае какво му се крои, заплашваше, че като има вече на разположението си юнаци, за да постигне цѣлта си, т. е. да подигне възстанието, ще да изгори и направи на пепель както Панагюрище, така и всичкитѣ села, които не възстанѫтъ. Това нежелателно положение на работитѣ се продължаваше цѣли три дни, когато обезпокоителни слухове, че турското правителство се догадило за сѫщността на приготовленията, при-

нудиха партиитѣ да се съединѫтъ и да заработѫтъ пакъ задружно, но недовѣрчиво.

Прѣди да се прѣстѫпи къмъ изработванье общия планъ на възстанието, за който ще говоримъ по-послѣ, безпокоителнитѣ слухове даваха поводъ да се мисли, че е твърдѣ възможно, щото избухваньето на възстанието да се прѣдизвика прѣждеврѣменно: затова панагюрецътъ Георги Н. Маневъ и пазарджиченина Юрданъ Великовъ се изпроводиха, първия въ Едрене, а втория въ Бѣлово, за да прѣкѫснѫтъ желѣзната линия, щомъ избухне възстанието, а сѫщеврѣменно се рѣши да се свика едно събрание отъ прѣдставители на по-голѣмитѣ градове и села въ пловдивската кааза, въ което да се даде точенъ отчетъ за размѣра на приготовленията и да се състави единъ приврѣменен планъ за начина на дѣйствията, въ случай, че станѫтъ прѣслѣдвания отъ страна на турското правителство. День за събранието се опрѣдѣли 10 Априлий. Писа се до комитетитѣ въ градоветѣ и селата да упълномощѫтъ и проводѫтъ въ Панагюрище по единъ прѣдставитель, снабденъ съ пълномощно писмо отъ самия комитетъ. На 9 Априлий поканенитѣ прѣдставители захванаха да пристигатъ въ Панагюрище и отъ тамъ ги отправяха на мѣстото, нарѣчено „Оборище“, въ Мечанската гора, на разстояние единъ часъ на сѣверъ отъ с. Мечка, мѣсто нарочно приготвено за събранието. Височинѣ на това мѣсто бѣха запазени отъ 400 души добрѣ въорѫжени момци, а главния проходъ „Туркулица“, отъ гдѣто трѣбваше да прѣминаватъ прѣдставителитѣ, се пазеше отъ три стражи, които прѣгледваха пълномощнитѣ имъ писма и послѣ ги пропущаха на вѫтрѣ. Нощната лозинка бѣше „Наполеонъ“.

На 10 Априлий всичкитѣ прѣдставители, на брой около 80 души, бѣха се вече събрали на опрѣдѣленото мѣсто. На 11 сѫщий м. пристигна и Бенковски. Тукъ бѣха и Ванковъ и Икономовъ, които нарочно бѣха повикани за събранието. Посрѣдъ една низка и неравна мѣстность, около която протичатъ четире долини, заобиколена отъ вси страни съ баири и кичести дървета, имаше приготвени три маси: една за бюрото на събранието, а другитѣ двѣ за прѣдставителитѣ. По всичката дължина на маситѣ, на всѣко разстояние отъ единъ метръ, бѣха забити колове, на върховетѣ на които стърчеха запалени фенери. Малко по-надалечъ отъ маситѣ, въ една долина, се виждаха казàни за гозба. Това бѣше мѣ-

стото, опрѣдѣлено и приготвено за дневнитѣ и нощнитѣ засѣдания на събранието. Тука човѣшка ржка не е въ състояние да опише възторга и чувствата, които вълнуваха прѣдставителитѣ. Светата и благородна цѣль на събранието, единодушното стремление на всичкитѣ прѣдставители къмъ благополучното постиганье на тази цѣль, минутното въображение, че е настжпилъ часътъ, въ който да се произнесе и българина въ защита на своята сждбина противъ тиранската власть на владѣтеля си, — бѣха отъ естество да разплачжтъ сърдцето и на най-равнодушния зритель.

Организатора, двигателя и героя на възстанието, Бенковски, увлеченъ въ мечти за сполука, стоеше засмѣнъ посрѣдъ събранието и горделиво изгледваше балканитѣ, въ обятията на които бѣше привикалъ послѣдователитѣ на своята висока миссия. Събранието се откри, и подиръ нѣколко прочувствовани рѣчи, посрѣщнати съ голѣмъ ентусиязмъ, Бенковски пристжпи къмъ сжщностьта на работата, за която бѣше свикано събранието. Слѣдъ като прѣдстави положението на работитѣ въ твърдѣ задоволителенъ видъ, Бенковски прѣдложи да се състави единъ приврѣменѣнъ планъ, който да прѣдизвика възстанието веднага, щомъ турското правителство се опита да хване нѣкой отъ дѣйцитѣ на възстанието, така щото да не могжтъ да се узнажтъ слабоститѣ на приготовленията, които задаваха голѣмъ страхъ на правителството, ако и сами по себе си да бѣха нищожни. Слѣдъ това Бенковски укори сръбската политика спрѣмо бившитѣ български възстания. Той говорй въ смисълъ, че колкото пжти и да ни сж обѣщавали сърбитѣ взаимно съдѣйствие въ миналитѣ възстания, никога не сж изпълнили обѣщанието си, слѣдователно и сега не трѣбва да очакваме нищо отъ тѣхъ, а да работимъ сами, защото случаятъ е благоприятенъ, и ако спечелимъ нѣщо, да имаме право послѣ сами да се гордѣемъ. Ако Бенковски подигна въпроса за фалшивата сръбска политика спрѣмо българскитѣ движения, той направи това съ единственна, може би, цѣль да отстрани мисълта у прѣдставителитѣ: че не трѣбва да се бърза съ прогласяване на възстанието, прѣди да отвори Сърбия война. Това мнѣние на Бенковски не се понрави на мнозина, понеже се мислише сериозно за ужаситѣ, които можеха да послѣдватъ такова едно усамотено и безъ никакво прибѣжище възстание, затова панагюрскитѣ прѣдставители: Искрю Ц.

Мачевъ и Георги Нейчевъ, както и т.-пазарджикскиятъ прѣдставитель Иванъ Соколовъ, и други нѣкои, твърди въ убѣжденията си, нерачиха да подпишѫтъ протокола, съставенъ за прѣждеврѣменното избухванье на възстанието, толкозъ повече, че Бенковски искаше да си присвои право, да може да обяви самъ възстанието, когато намѣри за нуждно.[1] Поради тия недоразумѣния, въ събранието възникна силна прѣпирня, но Бенковски употрѣби заплашванье и накара горѣпоменатитѣ прѣдставители да подпишѫтъ протокола противъ волята си.

Събранието се продължава цѣли три дни и три нощи, т. е., отъ 10—13 Априлий.

Както види читательтъ, съставения по-горѣ планъ въ меченското събрание има приврѣменен характеръ, и неговото приложение щѣше да стане само въ случай, ако турцитѣ се опитаха да парализуватъ организацията на възстанието, за това, прѣди да се разпустне събранието, избра се една деветочленна комисия, която на чело съ агентитѣ, трѣбваше да изработи общъ планъ на възстанието, който да съдържа точни и ясни опрѣдѣления, както за деня, въ който би трѣбвало да се прогласи възстанието, тъй и за начина на военнитѣ дѣйствия слѣдъ прогласяванъето му. Въ състава на комисията влѣзоха слѣдующитѣ лица отъ меченскитѣ прѣдставители: Найденъ П. Стояновъ отъ Копривщица, Христо В. Търневъ отъ Пловдивъ, Никола Караджовъ отъ Клисура, Василъ Петляшковъ отъ Брацигово, Василъ Бойчевъ Соколовъ отъ Перущица, Иванъ Соколовъ отъ Т.-Пазарджикъ, Искрю Ц. Мачевъ и Георги Нейчевъ отъ Панагюрище и Лулчо Маневъ отъ с. Петричъ. На 13-и Априлий събранието се разпустна и прѣдставителитѣ се разотидоха всѣки на мѣстото си, а комисията се отправи въ Панагюрище за да изпълни възложената ней мисия. Комисията се установи въ домътъ на Иванъ Лѣковъ, гдѣто се бѣше установилъ и Бенковски съ своитѣ двама другари. Въ продължение на петь дена, при буйни и сериозни разисквания, подъ прѣдсѣдателството на

---

[1] За гдѣто мнозина отъ прѣдставителитѣ погледнаха съ недовѣрие на прѣдложението на Бенковски, една отъ главнитѣ причини бѣше и тази, че на 11-и Априлий се получи въ събранието писмо отъ Вратчанския апостолъ Заимовъ до панагюрския комитетъ, въ което се казваше, че възстанието не трѣбва да се обяви по-рано отъ 25-и Май, или 1-и Юний, и това бѣше явно доказателство, че Бенковски искаше да обяви възстанието по-рано, т. е. на 1-и Май, безъ съгласието на апостолитѣ въ България, съ цѣль, види се, да се прослави той по-рано отъ другитѣ.

Бенковски, Ванковъ и Икономовъ, планътъ се изработи и подписа отъ всичкитѣ комисари, при всичко че нѣкои отъ тѣхъ не бѣха напълно съгласни съ него.

Жално ми е, че нѣмамъ на ржцѣ сжщинския планъ на възстанието за да го съобщж на читателя, толкозъ по-вече, че той е отъ голѣма историческа важность. Всичко, което читателя ще чуе за този планъ отъ мене, то е това, което е останало въ ума ми още отъ изработването му. Плана съставяше най-голѣмата тайна на възстанието, и той, написанъ на единъ подвързанъ тефтеръ, се пазеше въ архивата на Бенковски дори до смъртьта му. Слѣдователно, положително съмъ увѣренъ, че никой не еималъ възможность да го прѣпише и спази у себе си, до паданието му въ ржцѣтѣ на турското правителство, при разбиваньето четата на Бенковски, както ще видимъ по-послѣ. Ето приблизително спазенитѣ въ умътъ ми точки отъ въпросния планъ:

1) Деньтъ за прогласяванье на възстанието се опрѣдѣля 1 Май;

2) Възстанието ще обема шесть главни центрове: Панагюрище, Батакъ, Перущица, Брацигово, Карлово и гарата „Еледжикъ“[1];

3) Да се изгорѣтъ главнитѣ градове, въ които би могли да се съсрѣдоточѣтъ турскитѣ войски;

4) Да се скѣса желѣзната линия Едрене — Пловдивъ и Татаръ-Пазарджикъ — Бѣлово;

5) Да се разруши мостътъ на желѣзницата Търново-Сеймен;[2]

6) Насилие на живота и честьта на мирнитѣ турци строго е забранено;

7) Имуществата на мирнитѣ турци да се пазѣтъ въ българскитѣ касси до окончателното рѣшение на въпроса;

8) Всѣкой е длъженъ да се покорява на заповѣдитѣ и разпорежданията на Врѣменното Правителство, и

---

[1] „Еледжикъ“ е гористо мѣсто, находяще се между Мухово и Цѣрово, отъ къмъ изтокъ, Кападжика (Троянови врата), отъ къмъ югъ, и с. Бѣлица отъ къмъ Сѣверъ.

[2] За разрушаване на мостове и пр. бѣше натоваренъ члена на пловдивския комитетъ, химика Наботковъ, да приготви нуждното количество динамитъ, но това не можа да стане, защото единъ цѣлъ санджкъ съ химически вещества, купенъ въ Цариградъ, пропадна по желѣзницата въ надвечерието на възстанието.

9) Всѣки, който си позволи насилие на жена, грабежъ, убиванье на мирни турци, прѣдателство, незачитанье заповѣдитѣ и разпорежданията на Врѣменното Правителство, се застрѣлва съ шесть куршума.

Слѣдъ изработванье на плана, комисаритѣ се разотидоха, съ изключение на Василъ Бойчевъ и Иванъ Соколовъ, а Бенковски, съ двамата си другари, прѣмѣсти квартирата си въ домътъ на Иванъ Д. Тутевъ. Това бѣше на 19-й Априлий.

Има единъ жаленъ и прѣскърбенъ фактъ, който ще личи въ страницитѣ на новата българска история по това възстание, но фактътъ си е фактъ, и той не може да се прѣмълчи. Възстанието стана жертва на прѣдателство — и отъ кого? — отъ българинъ, и още отъ българинъ, който прѣдставляваше селото Балдово (пловдивско) въ меченското събрание. Този прѣдатель е извѣстенъ подъ името Ненко Балдовеца. Слѣдъ разтуряньe на Меченското събрание, тази низка тварь отишла въ г. Т.-Пазарджикъ при каймакамина и разправилъ всичко що се е свършило и рѣшило въ събранието, за което, казватъ, получилъ и бакшишъ. Вслѣдствие на това съобщение пловдивския юзбашия Неджибаа, съ 18 души конни жандарми, се отправи въ градеца Копривщица, а пазарджикския юзбашия Ахмедаа, съ 20 души кавалерия се отправи прѣзъ с. Баня за Панагюрище, гдѣто имаха намѣрение да поопитатъ работитѣ по-отблизо, и ако имъ се удаде, да изловятъ нѣкои и други по-съмнителни личности. Това обаче не имъ се удаде. Юзбашията Ахмедаа, при всичко че писа писмо на единъ свой приятель въ Панагюрище, да му приготви квартира въ ханътъ на Найденъ Дриновъ, който бѣше пъленъ съ оржжия и припаси, и гдѣто Ахмедаа щѣше да види всичко съ очитѣ си, но пакъ не се осмѣли да дойде въ Панагюрище, вѣроятно затова, защото стотницитѣ отъ хилядницата бѣха готови съ 200 души да го уловятъ. Не така обаче постжпи пловдивския юзбашия Неджибаа. Той съ всичката си дружина пристигналъ въ Копривщица на 19 априлий вечерьта и поискалъ да му доведжтъ по-първитѣ граждани. Копривщенци отказали да изпълнжтъ желанието му. Сутриньта Неджибаа проводилъ нѣколко души отъ дружината си та хванали Георги Тусуновъ, Танчо Кафеджийски и други, а сжщеврѣменно заповѣдалъ да му привикжтъ Тодоръ Каблешковъ, Трайко Енчевъ, Петко Бояджиевъ (кондураджия) и

други. Когато той чакалъ да му доведѫтъ горнитѣ лица, камбанитѣ започнали да биѭтъ и Неджибъ ага се видѣлъ заобиколенъ въ конака заедно съ всичкитѣ си жандарми, отъ гдѣто едва успѣлъ да избѣгне живъ. Само мюдюрина билъ застигнатъ и убитъ.

Както виджда читательтъ, възстанието е вече избухнало въ Копривщица, безъ да се дочака опрѣдѣления за това день, 1 Май.

Извѣстно е отъ по-напрѣдъ, че Бенковски, съ другитѣ двама агенти, се намираше въ кѫщата на Ив. Д. Тутевъ. На 20-и Априлий, Захарий Стояновъ отъ с. Медвенъ, Котленска околия, Тодоръ Бѣлопитовъ отъ г. Панагюрище и азъ, стоехме въ квартирата на Бенковски и пишехме прокламация къмъ населението, съ която имъ се извѣстяваше деня на възстанието и причинитѣ, които го прѣдизвикваха. (Въ отдѣлна стая стоехме и пишехме). Заведнѫжъ пѫтнитѣ врата на кѫщата се заблъскаха много силно. Часътъ бѣше около 9 по турски, слѣдъ обѣдъ; хазаина пристѫпи и отвори вратитѣ. Единъ момъкъ, коприщенецъ (пощаджия), уморенъ отъ дълъгъ пѫть, се отправи бързо-бързо къмъ стаята на Бенковски, а ние догдѣто да излѣземъ и се научимъ какво има, чухме гърмогласния викъ на Бенковски: бунтъ! бунтъ! и на часътъ изгърмѣха нѣколко пушки. Захвърлихме прокламациитѣ и излѣзохме на двора. Тука ни разясниха, че станало прѣдателство и че въ Копривщица избухнало възстанието.

Наскоро слѣдъ изгърмяванъето на пушкитѣ, пристигнаха и членоветѣ на панагюрския комитетъ, който се титулираше вече Врѣменно Правителство. Бенковски не закъснѣ да имъ каже, че е врѣме да се тури въ дѣйствие приетия въ *Мечинското Събрание* приврѣменъ планъ, т. е. да се прогласи възстанието, прѣди турското правителство да узнае слабоститѣ на приготовленията. Така и стана. Още на 20-и Априлий, привечерь, възстанието се прогласи и въ Панагюрище. Приготвеното още по-прѣди въ Карлово знаме, отъ сестрата на Василъ Левски, се прикачи на единъ прътъ и всичкитѣ агенти, съ находящитѣ се около тѣхъ лица, на чело съ знамето[1] и съ пѣсни, изкочиха по улицитѣ на градеца. Чудно бѣше, че

[1] Знамето бѣше отъ атлазенъ платъ: на едната му страна фигурираше добрѣ изрисуванъ левъ, а на другата надпись съ златни букви „Свобода или Смъртъ“; то бѣше прѣдназначено за бунтовническата чета на Бенковски, която се раздѣли съ него при окончателното ѝ разбиванье.

при появлението имъ на улицата всички дюкяни бѣха вече почти затворени и намѣсто уплашени хора, по улицитѣ се срѣщаха облѣчени въ униформа и въоржжени възстаници, готови даже за походъ.

Панагюрския мюдюринъ, който прѣди десетина деня бѣше заминалъ за Пазарджикъ и не се връщаше вече, вѣроятно отъ страхъ да не го сполети нѣщо, се прѣдставляваше отъ чаушина Даутаа, който твърдѣ често обикаляше Мечен-ската гора, дано открие нѣкакви слѣди отъ събранието, но напраздно. Щомъ чулъ първия вистрѣлъ на пушкитѣ, Даутаа веднага се качва на коня си и избѣгва въ Пазарджикъ. При избѣгванъето му отъ Панагюрище, случило му се тукъ-тамъ изъ града да види облѣчени въ униформа възстаници, които го съпровождали съ гърмежъ. Съ пристигванъето си въ Пазарджикъ, Даутаа извѣстилъ властитѣ и всѣкиго когото срѣщналъ, че едвамъ могълъ да избѣгне живъ отъ ржцѣтѣ на московцитѣ, които, неизвѣстно отгдѣ и какъ, изпълнили цѣлия панагюрски балканъ. Това извѣстие задало такъвъ голѣмъ страхъ на властитѣ и турското население въ Пазарджикъ, щото управлението веднага се затворило, управляющитѣ се скрили, чаршията се затворила, викове, писъци и всевъзможни други бъркотии разтревожили цѣлия градъ.

Какъвъ страхъ е обла́далъ сърдцата на турцитѣ въ Пазарджикъ, всѣки може да си прѣдстави, като вземе за фактъ, че единъ день, кой именно не помнѫ, съгледателъ отъ едно минаре (ходжа) забѣлѣжилъ нѣкакви си движения по пѫтя, въ направление отъ къмъ Панагюрище. Той помислилъ, че това сѫ московцитѣ, които, споредъ казванъето на Даутаа, ишли да прѣвземѫтъ Пазарджикъ. Когато и бѣлитѣ пандери били вече приготвени за посрѣщанъето, оказало се, че вмѣсто мос-ковци, една сюрия овни се движила къмъ градътъ. Не по-малко страхъ е владѣялъ между турцитѣ и въ г. Пловдивъ, за глупоститѣ на които тоже има смѣшни разкази, но тука не му е мѣстото да ги описвамъ.

Слѣдъ избѣгванъето на Даутаа изъ Панагюрище, оста-налитѣ турци, които не рачиха да се прѣдадѫтъ, бидоха убити. Убититѣ турци въ Панагюрище, въ деня на прогласяванъето на възстанието, бѣха четирма — двама панагюрски юшурджии и двама пѫтници, които идеха отъ Т.-Пазарджикъ, и които не рачехѫ да се прѣдадѫтъ. Единия отъ тия послѣднитѣ бѣше бѫдѫщий мюдюринъ. При убиванъето на единия юшурджия

срѣдъ чаршията, както и при убиването на бѫдящия мюдюринъ, нѣкои отъ възстаницитѣ поискаха да се „накървуватъ“, съ която цѣль и лизваха малко турска кръвь, или забиваха ножоветѣ си въ труповетѣ на убититѣ.

За забѣлѣзванье е и това обстоятелство, че прокламациитѣ къмъ населението, съ които имъ се съобщаваше деня за прогласяванъето на възстанието, се подписваха съ кръвь отъ убититѣ турци, и се разпращаха по селата и градоветѣ.

Съ избухванъето на възстанието, необходима нужда се явяваше да се запази градеца Панагюрище отъ нашествието на турцитѣ и като центъръ на главното движение да се снабди съ повече въоржжени сили, за да може да противостои на неприятеля. За тази цѣль, станаха разпореждания още отъ вечерь да се направѫтъ табии по всичкитѣ главни пунктове около градеца.

Въ приготовлението на табиитѣ взеха участие не само мѫжьетѣ, но и женитѣ, бабитѣ и момитѣ. Сѫщата вечерь се прѣдписа първата нощна лозинка за разпознаванъето на възстаницитѣ. Тя бѣше „Наполеонъ“. Една чета отъ 50 души, подъ прѣдводителството на Илю Педесетника, се изпроводи да запази Златишкия проходъ „Медетъ дере“. За главенъ и най-стратегически пунктъ се избра върха „Св. Никола“, на разстояние половинъ часъ отъ Панагюрище, отъ гдѣто се очакваше първото нападение на турцитѣ отъ къмъ Т.-Пазарджикъ. Командата на този пунктъ се повѣри на извѣстния вече Иванъ Соколовъ, татаръ-пазарджикския прѣдставитель въ „Оборище“, но за голѣмо нещастие възстаницитѣ не можаха да опитатъ честьта на оржжието си на този стратегически пунктъ, понеже турскитѣ войски, както ще видимъ по-послѣ, подъ командата на Хафѫзъ Паша, нападнаха на Панагюрище отъ къмъ с. Стрѣлча, на истокъ отъ Панагюрище. Едноврѣменно съ прогласяванъето на възстанието, изпроводи се поща въ Вратца, за да извѣсти за станалото на агентитѣ въ България. Писмото което се изпроводи бѣше подписано съ кръвьта на единъ отъ убититѣ турци въ Панагюрище, които не рачиха да се прѣдадѫтъ. По разни затруднителни обстоятелства, писмото не можа да се прѣдаде по назначение. Слѣдъ разпорежданията за запазванье на градеца Панагюрище отъ нападенията на турцитѣ, ставаше нужда, както споменахъ и по-горѣ, да се снабди панагюрския центъръ съ повече въоржжени сили, слѣд., изискваше се разпространението на

бунта по всичкитѣ готовящи се по-прѣди села. За да се постигне горнята цѣль, още вечерьта на 20 Апр. Бенковски съ 10—15 души отборъ конница, на чело съ знамето земá направлението къмъ с. Мечка и въ разстояние на 24 часа, слѣдъ като прѣмина много села и ги накара да възстанѫтъ, възвърна се въ Панагюрище, съ 150 душъ дързостни и добрѣ въорѫжени селени. Тѣзи нови сили бѣха прѣдназначени за усилванье гарнизона Св. Никола. Ний се придружавахме и отъ игумена на калугерския манастиръ Св. Петъръ, по име Кирилъ, който не е вече между живитѣ. Той вървѣше прѣдъ четата съ кръстъ въ рѫцѣ. На ония пъкъ села, които не паднаха на пѫть на Бенковски за да ги разбунтува, проводи извѣстие да възстанѫтъ тутакси и да изпразднѫтъ селата съ женитѣ си и дѣцата си, като се установѫтъ въ „Еледжикъ“.

Както знаѫтъ вече читателитѣ, „Еледжикъ“ е единъ отъ шестьтѣхъ центрове́ на възстанието и неговото главно значение, като центъръ, се състоеше именно въ това, че отъ тамъ можеше да се запази Ихтиманския проходъ „Кападжика“. прѣзъ който свободното движение на турскитѣ войски, отъ къмъ София, въ най-кѫсо врѣме можеше да осуети плановетѣ на организацията. Когато Бенковски слѣдваше горнитѣ разпореждания, Ванковъ, Икономовъ и панагюрецътъ Иванъ Орчовъ, съ една панагюрска чета отъ 100 души, се бѣха отправили въ с. Стрѣлча, за да покорѫтъ извѣстнитѣ по своя фанатизъмъ и варварщина стрѣлченски турци. Слѣдъ като покори стрѣлченскитѣ турци, Ванковъ трѣбваше да замине за Карлово, а Икономовъ за Пловдивъ [1], за да повдигнѫтъ тамкашното население и да вземѫтъ въ рѫцѣтѣ си организацията на карловския центръ; но този планъ не може да се постигне, понеже стрѣлченскитѣ турци не се прѣдадоха, а се затвориха въ джамията, гдѣто прѣдварително бѣха приготвили доволно орѫжие, храна, и припаси за да противостоѫтъ на случайни нападения. Обсадени въ джамията, стрѣлченскитѣ турци продължаваха да се защищаватъ, до като

[1] По сѫществующитѣ тайни съглашения между пловдивския комитетъ и Бенковски, както се види и отъ общия планъ, градътъ Пловдивъ слѣдваше да бѫде първа жертва на немилостивия огънь, щомъ като се дадѣше знакъ за възстание. Фактъ е, че пловдивския житель Димитръ Сапунджиевъ, членъ отъ пловдивския комитетъ, щомъ като се извѣстилъ за прогласяванъето на възстанието, веднага извърналъ малгаля съ огъня въ собствената си сапунджийница за да я запали, но огъня билъ изгасенъ и градътъ се упази отъ пожара.

турцитѣ отъ близосѣдното село Османово не се притекоха на помощь, за да ги избавятъ. Въ Стрѣлча бѣше слѣзла и една копривщенска чета. Въ сраженията, които послѣдваха между панагюрската и копривщенската чета отъ една страна, и османовскитѣ и стрѣлченскитѣ турци отъ друга, знамето на възстаницитѣ пада на три пати въ ржцѣтѣ на турцитѣ, но възстаницитѣ все пакъ сполучваха да си го взематъ назадъ. Въ отнеманьето назадъ знамето отъ турцитѣ, най-много се отличи главатаря на панагюрската чета Иванъ Орчовъ, извѣстенъ на мнозина по своята смѣлость и юначество [1]. Сега стана извѣстно, че Ванковъ и Икономовъ не можеха да осѫществятъ плана си, а остаятъ да се борятъ съ мѫчнотиитѣ, които нечакано посрѣщнаха въ Стрѣлча.

Разпореждането на Врѣменното Правителство въ Панагюрище, членове на което бѣха панагюрцитѣ: Искрю Ц. Мачевъ, Кръсто Ив. Гешановъ, Захарий С. Койчевъ, Павелъ С. Бобековъ, Найденъ С. Дриновъ, Симеонъ Х. Кириловъ, Петко Мачовъ и Тодоръ Влайковъ, имаха задължителна сила за всѣкого, слѣд. Бенковски смѣташе до една степень усигуренъ главния панагюрски центъръ и затова той се рѣши да замине за новоорганизующия се центъръ „Еледжикъ“, гдѣто бѣше се вече разпоредилъ да прибѣгнятъ всичкитѣ жители отъ близосѣднитѣ т.-пазарджикски села. Забѣлѣжителни бѣха приготовленията, които ставаха въ Панагюрище, прѣди да се отправи Бенковски въ „Еледжикъ“. Помѣщението на Врѣменното Правителство се намираше въ домътъ на Хаджи Лука. Този домъ бѣше зрѣлище на една печална картина. Ни едно чувствително българско сърдце не можеше да не заплаче, ни една българска душа не можеше да не се развълнува, като погледнѣше на срѣдствата, до които петстотинъ-годишниятъ робъ бѣше прибѣгналъ, за да се избави отъ устата на азиятския звѣръ, който бѣ зиналъ да го погълне. Портитѣ на двора се пазеха отъ караулъ. Четници, подчетници, куриери и прочее тичаха на горѣ на долу; едни влизаха съ донесения до правителството, други за наставления. На една страна на двора се виждаха купове опинци, навои, шапки, дрѣхи и пр., на друга се лѣяха куршуми, на третя купове топки отъ кантари, прѣдназначени да послужатъ за черешовитѣ топове, на четвърта оржжия и пр. Това бѣше

[1] Въ първото сражение сж. паднали убити двама турци, а отъ българитѣ билъ раненъ само единъ.

арсеналътъ на припаситѣ, сѣдалището на Врѣменното Правителство и едничката утѣха на малодушнитѣ. Всичката тази картина, така нагледно прѣдставена, неволно напомнюваше зрителю за послѣдующитѣ нещастия и за несполуката въ светото прѣдприятие.

Бѣше 22 Априлий. Главното знаме, което панагюрката Райна Попъ Футекова [1] приготовляваше отъ нѣколко седмици прѣди възстанието, а сѫщо и знамето, приготвено въ Карлово, отъ сестрата на Василъ Левски, Мария, което за първ пѫть се развѣя при прогласяванъето възстанието, както видѣхме по прѣди, и което бѣше прѣдназначено за бунтовническата чета на Бенковски, трѣбаше да се осветѭтъ. Множество народъ и отъ двата пола бѣше прѣпълнилъ двора на хаджи Луковия домъ. Отъ една страна стоеха, съ пушки въ ржцѣ, една чета възстаници, отъ друга — събраното множество, а въ срѣдата на двора се развѣваха знамената, заобиколени отъ духовенството, Врѣменното Правителство и Бенковски.

При едно мълчание на присѫтствующитѣ, придружено съ сълзи, мечти и набожность, освещението на знамената се извърши, послѣдвано отъ гърмогласни викове: „Да живѣе България! да живѣе Бенковски!“ Веднага слѣдъ свършванъето на тази церемония, Бенковски, четата, духовенството и множество народъ, на чело съ знамената, прѣминаха тържественно прѣзъ градеца и се спрѣха на ливадата край градеца, при „свинарската рѣка“. Тукъ се избра четата на Бенковски, която да го придружава пря заминаванъето му за „Еледжикъ“, и при разбунтуванъето на селата, прѣзъ които прѣдполагаше да мине.

При тържественото прѣминаванье прѣзъ градеца, носенъето на главното знаме [2] бѣше повѣрено на Райна П. Фу-

---

[1] За мнимитѣ дѣйствия на тази госпожица, ведно съ възстаницитѣ, се писа доста много въ европейската журналистика. Нѣкои отидоха даже до тамъ, щото да ѝ прикачѫтъ и епитетъ на бѫдѫща кралица. Съ неимовѣрни лъжи и хвалби е написана една брошурка на русски языкъ, подъ заглавие „Автобіография Райны Попъ Георгіевой, прозванной турками б ѣ л г а р с к а я королева“. Дѣйствията на Г-ца Райна бѣха ограничени само въ ушиването на знамето и церемониалното му носенье прѣзъ градеца.

[2] Това кадифяно знаме обемаше около 2 метра дължина и $1^1/_2$ м. ширина. На едната му страна се виждаше ушиенъ съ злато голѣмъ левъ, колкото едно теле, подъ краката на левътъ се виждаше стъпканъ полумѣсецътъ. Отъ горѣ надъ левътъ имаше надписъ съ златни букви „Свобода или смъртъ“. На другата страна на знамето имаше тоже изрисуванъ златенъ левъ, сѫщата голѣмина. На едната страна на левътъ бѣше написана буква П, а на другата буква О, което значи „Панагюрски окржгъ“. На крайщата на знамето имаше голѣми златни топки. Стойностьта му се възкачваше на 30—40 наполеона.

текова, която при изработваньето му, бѣше положила особено старание. Понеже знамето бѣше прикачено на единъ голѣмъ пръть и физическитѣ сили на Райна не позволяваха да го носи сама, служеше и за помощникъ единъ възстаникъ, който пѣшкомъ придържаше долнята часть на пръта, а Райна на конь придържаше срѣднята часть на пръта. Въ лицето на мнозина отъ юнацитѣ се забѣлѣжваше голѣмо негодувание, а това бѣше вслѣдствие на прѣдрасждъцитѣ, че при подобни прѣдприятия знамето би трѣбвало да се повѣри за пръвъ пѫть въ рѫцѣтѣ на нѣкой забѣлѣжителенъ юнакъ, а не на една слаба дѣвойка. Второто знаме носеше панагюрецътъ Крайчо Т. Стояновъ, който бѣше опрѣдѣленъ за знаменосецъ въ четата на Бенковски. Въ сѫщия день, сиречь на 22 Априлий вечерьта, Бенковски остави Панагюрище и тръгна за „Еледжикъ“, заедно съ четата си, която състоеше отъ 80 души и то всички кавалерия. Тази чета придружавахъ и азъ, като секретарь на Бенковски. По приетото общо военно правило, посрѣдъ аванъ-гвардия и ариеръ-гвардия, ние се отправихме прѣзъ селото Мечка за с. Петричъ, село 3 часа на западъ отъ Панагюрище, гдѣто сутриньта на 23 Апр. пристигнахме благополучно. С. Петричъ бѣше възстанало. Посрѣщнати съ голѣмъ ентусиязъмъ, ние се установихме въ кѫщата на дѣдо Мано Гуговъ, нарочно приготвена за Бенковски [1].

Понеже с. Петричъ бѣше изложено на опасность отъ къмъ София и Златица, както и отъ близосѣднитѣ нему турски села, слѣдъ една малка почивка Бенковски поиска да разгледа позициитѣ (табиитѣ) на селото, находящи се $^1/_4$ ч. на изтокъ отъ Петричъ. Придружени съ пѣсни отъ ученицитѣ на селото, ние тръгнахме за позициитѣ, но едвамъ стигнали на половинъ пѫть, чуха се гърмежи на нѣколко пушки. Това бѣше знакъ отъ стражата, която стоеше по върховетѣ, че турцитѣ нападатъ на позициитѣ. И наистина, догдѣто да наближимъ позициитѣ, едната отъ тѣхъ бѣше вече нападната и сражението се почна. Ученицитѣ, които съ пѣсни ни придружаваха, се разбѣгаха, кой на гдѣто види, а ние влѣзохме въ борба. Прѣдвиждаше се нападение и на другата позиция,

[1] Петричъ е чисто българско село, съ 250 кѫщи, църква и училище; то е разположено въ самото корито на р. Тополница между голѣми скалисти ржтове. Войскитѣ на Хафѫзъ Паша го изгориха, а повторно го догориха пакъ турскитѣ войски въ врѣме на войната, когато се оттеглюваха отъ с. Ташъ-Кесенъ.

понеже турцитѣ бѣха се раздѣлили на двѣ крила. За да се прѣдвари обаче това, трѣбаше да влѣзе въ сражение и четата на Бенковски, прѣдводима отъ самаго него. Това и стана.

Сражението, което послѣдва отъ една страна между черкезитѣ и турцитѣ, на брой около 500 души, и възстаницитѣ — отъ друга, на брой около 300 души, раздѣлени на 2 крила, подъ прѣдводителството на Бенковски и на знаменосецътъ Крайчо Стояновъ, трая цѣли три часа.

Въ това сражение турцитѣ и черкезитѣ се принудиха да се оттеглѫтъ, като занесоха отъ своитѣ си около 7 души убити и около 15 души ранени. Вслѣдствие на тази първа побѣда, Бенковски изпроводи до Врѣменното Правителство въ Панагюрище писмо, съ слѣдующето почти съдържание: „До Врѣменното Правителство въ Панагюрище. Сражението, което имахме днесь, съ 500 души черкези и турци, се продължавà цѣли 3 часа. Отъ неприятеля паднаха 7 души убити и 15 души ранени, отъ наша страна има само единъ раненъ и то твърдѣ легко. Побѣдата е наша. Проводете ми 150 души юнаци, защото неприятелтъ разполага съ двойно по-голѣми сили“.

Отъ военния станъ на Петричъ.
23 Апр. 76 год. часа . . . минути . . . Бенковски.

Слѣдъ прѣкратяванье на престрѣлката, стражата опрѣдѣлена за запазванье на позициитѣ отъ нощно нападение на турцитѣ, захвана мѣстата си, а Бенковски съ четата си се завърна въ селото да прѣнощува. На другия день, сиречь на 24 Апр., Бенковски проводи едно писмо до близосѣдното турско село Коланлари, съ което приканваше жителитѣ му турци да вземѫтъ участие въ възстанието. Съдържанието на това писмо е отъ голѣма важность, тъй като въ него е олицетворено великодушието на Бенковски спрямо турското население, което би се съгласило да се присъедини къмъ възстанието. Това писмо бѣше написано съ български букви, а съ турски думи. Отъ всичкото писмо въ умътъ ми се е запазилъ почти буквално само слѣдующия отломъкъ: „Топракъ кардашларъ! (братя туземци) Сегашното правителство е тиранско; то немилостиво тъпче правата на всички безъ разлика на народность и религия. Елате, прочее, да се хванемъ ржка за ржка, за да смажемъ това тиранско правителство и да се сдобиемъ съ друго по-справедливо и по-човѣшко“.

По-нататъкъ писмото гласѣше, че ако тѣ (коланларци) не се съгласѧтъ да вземѧтъ участие въ възстанието, ще се считатъ като членове отъ Тиранското Правителство и слѣд. не ще закъснѣѧтъ да изпитѧтъ страшната участь. Устниятъ отговоръ на това писмо бѣше отрицателенъ. Въ сѫщия день, 24 Апр., пристигна една панагюрска чета, състояща се отъ около 150 души, която Бенковски бѣше повикалъ на помощь; но понеже турцитѣ се бѣха вече отдръпнали назадъ, направи се само огледъ на мѣстноститѣ, които тѣ занимаваха въ престрѣлката. Подиръ това четата се върна въ селото за да прѣнощува.

На другия день, 25 Апр., Бенковски, съ своята чета и съ четата, която бѣше пристигнала отъ Панагюрище, продължи пѫтя си за „Еледжикъ“. Изселванъето на много отъ т.-пазарджишкитѣ села, между които Калугерово, Церово, Лесичово и други, за къмъ центъра, ставаше въ това именно врѣме, когата Бенковски пристигаше въ „Еледжикъ“. Нажалениятъ погледъ на старцитѣ и бабитѣ, които съ сълзи на очи изпровождаха въ неизвѣстность спечеленото съ толкозъ годишни мѫки и трудове имущество, скърцанъето на колата и движенията имъ посрѣдъ голѣмитѣ дъждове, писъцитѣ на едвамъ проходилитѣ и още въ люлка дѣчица, отчаянитѣ охкания на нещастни нѣкои болни, силниятъ шумъ, произходящъ отъ непрѣстанното блѣянье на овцитѣ и ревътъ на говедата и, най-сетнѣ грозното виенье на псетата, които придружаваха ступанитѣ си, всичко това прѣдставляваше такава жалостна картина, която е мѫчно да се опише. При всичко че тази картина радваше Бенковски, понеже чрѣзъ това той постигаше цѣлта си, обаче юнашкото му и пълно съ дързость сърдце не можа̀ да укрие сълзитѣ на очитѣ му, които като порой се изливаха по руменото му лице. Като изминахме тази картина, стигнахме до центъра, гдѣто бѣха се установили прибѣгналитѣ около 15 до 20 села. Тука прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави нова картина, не по-малко жалостна отъ първата.

Врѣмето бѣше дъждовито и малко студено. Нещастнитѣ прибѣгнали тука сѣмейства бѣха толкова злѣ установени, щото едвамъ можеха да проживѣѧтъ повече отъ нѣколко само дни. Особена храна за възстаницитѣ нѣмаше, освѣнъ незначителното количество хлѣбъ и брашно, които сѣмействата бѣха взели съ себе си при изселванъето си. Жилищата имъ се състоеха отъ колиби, покрити съ шума, прѣзъ която буйния

дъждъ немилостиво мокрѣше и малкото дѣтенце, което майката пазеше въ обятията си. Ни едно сухо жгълче не се съглеждаше въ колибитѣ. Силната дъждовна буря, черната гѫста мъгла, необикновеният шумъ отъ хора, и екътъ на пушкитѣ тукъ-тамъ по краищата на центъра, привождаха душата въ изступление. Тука човѣку неволно дохаждаше на умъ за нещастията, които скоро щѣха да постигнѫтъ злочеститѣ избѣгнали сѣмейства частно, и възстаническия центъръ изобщо.

Слѣдъ като разгледа мѣстността на центъра и направи нужднитѣ разпореждания, Бенковски се отправи съ дружината си въ с. Бѣлово, което прѣдварително бѣше вече възстанало, за да разруши желѣзната линия и телеграфа, които при сѫществуването си можеха да доставляватъ и войска и бързи правителствени разпореждания, опасни за центъра. Панагюрската чета, която придружаваше Бенковски още отъ Петричь, се завърна назадъ въ Панагюрище, прѣди заминаването ни за Бѣлово.

Пѫтувахме цѣла нощь и едвамъ сутринята на 26 Апр. пристигнахме въ Бѣлово, посрѣщнати съ неописуемъ възторгъ. Бенковски се установи въ кѫщата на Попъ Михаля, а четата му около поповата кѫща, гдѣто, уморена, седна да закуси.

Първото разпорежданье на Бенковски бѣше да се доведѫтъ при него всичкитѣ турци, находящи се въ селото, за да прѣдадѫтъ оржжията си. Четирма или петь души заптиета, скрити въ станцията на желѣзницата, не рачиха да се прѣдадѫтъ, вслѣдствие на което Бенковски издаде заповѣдь да се запали станцията. Това и стана. Станцията изгорѣ, а непокорнитѣ турци бидоха избити.

Не щѫ да изпустнѫ случая да забѣлѣжѫ и тука една отъ характеристичнитѣ черти на Бенковски. Едното турско заптие, Саидъ, стоеше при инспектора на линията, нѣмецъ, на когото името не помнѫ. Бенковски проводи извѣстие на инспектора да доведе заптието, за да прѣдаде оржжието си. Инспекторътъ се възпротиви. Бенковски му проводи втори пѫть извѣстие, че ако не прѣдаде заптието, той самъ ще заплати за него. Уплашенъ и разтреперанъ като листъ, нѣмецътъ инспекторъ дойде и доведе заптието. За да се прѣдстави работата въ сравнително по-сериозенъ видъ, отъ колкото нѣмеца си е въображавалъ, Бенковски бѣше полегналъ на миндера въ стаята, а около него стояха на крака нѣколко души, добрѣ облечени и въоржжени възстаници, които съ особено

страхопочитание гледаха на главатаря си. Нѣмеца влѣзе. Бенковски се подигна отъ миндерътъ и гордо гордо захвана да се разхожда. Нѣмеца не знаеше български, затова разговора ставаше чрѣзъ братя Консулови. Кажете му, каза Бенковски, че самъ Францъ-Іосифъ да е и него ще убиѫ, ако ми се противи. Нѣмеца захвана по-силно да трепери и да се извинява. Въ извиненията си той каза, че си е мислилъ че това е разбойническа чета, но тъй като сега се е увѣрилъ въ истинностьта на една сериозна възстаническа чета, то не само че не ще се противи, но и ще бѫде готовъ да услужи ако може, съ нѣщо. Заптието имаше съ себе си оржжието и коня си, които носѣше да прѣдаде. Разговора между Бенковски и инспектора стана по-любезенъ и Бенковски се възползува отъ случая да го попита, дали не му се намѣрва нѣкоя по-добра пушка, за да продаде на четата, която още не е снабдена съ военни пушки. Любезния отъ страхъ нѣмецъ не закъснѣ да услужи съ една собствена негова пушка „Лафоше“, за която, въпрѣки неговото желание, Бенковски му заплати. Той даде въ подаръкъ на четата единъ бинокль и коня на заптието — което и оставихме свободно. Бенковски за да увѣри нѣмеца въ признателность за подаръцитѣ на четата, попита го за името му, което се записа въ протоколната книга, и му каза, че то ще остане записано между ония на доброжелателитѣ на България. Още въ сѫщия день инспектора остави Бѣлово, съпроводенъ отъ нѣколко души възстаници. Съ него заедно заминаха за къмъ Пловдивъ и братия Консулови, които, отъ боязънь да не пострадатъ, не рачиха да останѫтъ въ разбунтуванитѣ мѣста. По поводъ на случката съ Бенковски и нѣмеца въ Бѣлово, нѣкои отъ европейскитѣ вѣстници, които, по всѣка вѣроятность, сѫ черпили свѣдѣнията си отъ самия инспекторъ, не закъснѣха да припишѫтъ нѣкои добри черти на Бенковски и да го похвалѫтъ заедно съ всичката му чета.

Като се свърши работата, за която бѣхме дошли въ Бѣлово, т. е., като се разруши желѣзната линия и телеграфа, Бенковски трѣбваше да се завърне въ „Еледжикъ“ за по-нататъшни разпореждания, така щото още въ сѫщия день ний оставихме Бѣлово и заминахме за „Еледжикъ“.

Опитванията на черкезитѣ, отъ разположенитѣ наблизо до центъра черкезски села, да пробиѫтъ и навлѣзѫтъ въ центъра и отблъсванията имъ на нѣколко пѫти отъ страна на въз-

таницитѣ, бѣха поставили вече въ движение цѣлия центъръ. Бенковски трѣбваше да отиде въ развалениτѣ на староврѣменната крѣпость, лежаща на сѣверо-западната страна на центъра, отъ гдѣто черкезитѣ налитаха да навлѣзжтъ. Като стигнахме на крѣпостьта, отъ която можеха да ставатъ наблюдения по всичкото Ихтиманско поле, забѣлѣжихме движенията на многочислена войска, която идѣше отъ Ихтиманъ за къмъ центъра. Като доближиха до политѣ на центъра, войскитѣ се спрѣха и разположиха шатритѣ си въ полето. Сега работата ставаше по-сериозна и по-страшна отъ всѣко друго врѣме. Слуховетѣ, че турскитѣ войски приближили до центъра, породиха панически страхъ въ прибѣгналитѣ тука нещастни сѣмейства, отъ които нѣкои, като прѣдвиждаха опасностьта за мжжетѣ си, затрупваха ги съ дрѣхи подъ колата за да не се явжтъ на стража прѣзъ страшната тази нощь. Настжпваше вечерь, и стражата, която пазеше крѣпостьта, трѣбваше да се увеличи, тъй като сега имаше прѣдъ нея цѣлъ лагеръ отъ турска войска. Бенковски остави крѣпостьта и се върна въ срѣдата на центъра, за да понасърдчи уплашенитѣ и да изкара всичкитѣ мжжье на позициитѣ.

Като слизахме къмъ срѣдата на центъра, съгледахме на източната му страна пламъцитѣ на единъ голѣмъ пожаръ, въ посоката на който ехтѣха топовни гърмежи. Това бѣше г. Панагюрище, главния центъръ и всичката надѣжда на възстанието. Отъ свѣдѣнията, които имахме по-прѣди за настжпваньето на турцитѣ, можахме да разберемъ, че Панагюрище е разбито и запалено. Положението ни стана още по-трудно, и духътъ на Бенковски до толкова се смути, щото ако и да искаше да укрие това си душевно смущение, но изгледътъ на лицето му, дълбокитѣ му въздишки и страшния му погледъ явно свидѣтелствуваха това.

Бѣше 30-и Априлий. Нощьта бѣше тъмна, бурна и дъждовна. Пролѣтнитѣ приятности на природата, които често ободряватъ и съживяватъ духа и сърдцето и на най-злочестия човѣкъ, като че нарочно бѣха скрили отъ насъ своята щедрость. Хвърлени въ обятията на неизвѣстностьта, зрители на немилостивия пожаръ въ Панагюрище, гдѣто бѣха съсрѣдоточени всичкитѣ ни надѣжди, застрашавани отъ неприятелската войска, която прѣзъ деня разпери шатритѣ си наблизо до центъра, заобиколени отъ извънреднитѣ движения на нещастнитѣ тукъ сѣмейства, които на купове на купове

се събираха да гледатъ пожара въ Панагюрище, ний изпаднахме въ такова критическо положение, каквото никога не бѣхме изпитвали отъ деня на възстанието. Тѫжнитѣ и грозни мисли, които вълнуваха духътъ ни, и безсънието отъ нѣколко дни наредъ, стигнаха до върха си и ни принудиха да сложимъ уморенитѣ си и натегнали за сънь глави въ една колиба, гдѣто се събрахме около 20—30 души, между които и Бенковски. Тукъ сѣкашъ духоветѣ на погибающитѣ наши братя въ Панагюрище се явиха да ни напомнѫтъ, че се нуждаѫтъ отъ нашата помощь.

Едвамъ туку що бѣхме сложили главитѣ и заспали. пушката на едного отъ другаритѣ ни, който въ съна си я бѣше отпѫналъ съ кракъ, изгърмѣ въ срѣдъ колибата. Уплашени, всички скокнахме на крака и се разбудихме. На около ни нѣмаше нищо. Наближаваше да се съмне и ний не можахме вече да заспимъ. Тъмнитѣ облаци, които се извиваха надъ главитѣ ни и дъждътъ — който прѣди малко бѣше попрѣстаналъ, а сега пакъ започва да вали — ни прѣдвѣщаваха, че и днешния день ще бѫде театъръ на грозни сцени и впечатлѣния. Разсъмна се хубаво и ний още нѣмахме положителни свѣдѣния за пожарътъ въ Панагюрище. Слѣдъ малко пристигна поща отъ Панагюрище и ний научихме подробноститѣ.

Бенковски се викаше да се отправи незабавно на помощь, но понеже четата му се състоеше всичко отъ около 80 души и бѣше недостатъчна за постиганье плановетѣ му, той намисли да уголѣми четата си съ нѣколко души подързостни отъ тукашнитѣ възстаници.

Забѣлѣжителенъ бѣше избора, който той правѣше изъ между възстаницитѣ за уголѣмяванье на четата си. Найнапрѣдъ Бенковски поканваше всѣкиго, който доброволно пожелаеше да се запише въ четата му, но прѣди да го приеме, той му задаваше слѣдующия въпросъ: „Искашъ ли да умрешъ?“ Ако отговорътъ бѣше — „да“!, — записвахме го на една книга и се приемаше, ако ли пъкъ нѣкой се уплашеше отъ този толкова страшенъ въпросъ и се откажеше, Бенковски иронически го изобличаваше съ думитѣ: „дайте му хурка да прѣде, или вълна да чеше, защото той повече прилича на жена отколкото на възстаникъ“. Тѣзи майсторски думи на Бенковски повлияха, макаръ и врѣменно, надъ нѣкои и други честолюбиви младежи отъ възстаницитѣ, които имаха претенции на юнаци, така щото четата на Бенковски се уве-

личи още съ 30—40 души, и ний се отправихме прѣзъ селата Петричъ и Поибрене за Панагюрище. „Еледжикъ“ остана да се пази отъ малочислени възстаници, които, съ прибѣгналитѣ и обезкуражени въ него нещастни сѣмейства, очакваха да изпитѫтъ звѣрската злоба на неприятеля, който се готвѣше да ги нападне.

Планътъ на Бенковски бѣше да състави една чета отъ 1000—1500 души отборъ юнаци, за да нападне на неприятеля въ Панагюрище, но за голѣма жалость този планъ не може да се осѫществи. Причината на тая несполука се състоеше въ разбиваньето на Панагюрище, което, като гръмовна стрѣла, бѣ поразило всичкитѣ възстанали села, заедно съ центъра „Еледжикъ“, и които не се рѣшаваха вече на никакво ново прѣдприятие.

По пѫтьтъ до с. Поибрене, юнацитѣ отъ „Еледжикъ“, които се присъединиха къмъ четата, единъ по единъ изчезнаха. Прѣдполагаемото число възстаници отъ селата Петричъ и Поибрене, около 350 души, не можаха да се съберѫтъ, и Бенковски съ малочислената си чета стигна на върхътъ „Сивитѣ грамади“, лежащъ единъ часъ на сѣверъ отъ Панагюрище. Това мѣсто бѣше безопастно и отъ тука можеха да ставатъ наблюдения по всичката линия на неприятелскитѣ позиции.

Панагюрище още горѣше. Една четвърта часть отъ жителитѣ му, повечето жени и дѣца, които Хафѫзъ-пашовитѣ войски бѣха успѣли да хванѫтъ, при разбиваньето и прѣвземаньето на градеца, се намираха изложени на всевъзможни мѫчителства, ругателства, насилия и пр., (които сѫ свойствени само на мохамедовитѣ потомци). Тритѣ части отъ населението, които бѣха сполучили да избѣгнѫтъ, се намѣрваха разпръснати по гориститѣ околности на градеца, а най-много подъ върха „Сивитѣ грамади“, въ „Раслатица“. Деньтъ бѣше първи Май. Постоянния дъждъ, който още отъ прогласяваньето на възстанието валѣше, слѣдваше да мие напръсканитѣ съ невинна кръвь улици и околности на градеца, а слънчевия пекъ — като че нарочно бѣше ослабналъ, за да не усилва лошата меризма отъ труповетѣ на убититѣ. Сладкото пѣние на славея, който привѣтствуваше приятноститѣ на майската природа, никого не увличаше. Всичко бѣше погрознѣло: всичко меришеше на огънь и кръвь. Разбития въз-

станикъ отдалеко съ въздишки гледаше на ужаситѣ, въ които грозната орисница бѣше го хвърлила.

Преблѣднѣлата отъ страхъ и гладъ майка, като съ гърмъ ударена, стоеше заобиколена съ малкитѣ си рожби, които пискаха на около ѝ за корица хлѣбецъ. Тя ту заклопваше очи, като че се прощаваше съ този свѣтъ, ту сепнато се огледваше на горѣ на долу, дано съзре нѣкого отъ своитѣ, които биха могли да дойджтъ на помощь; но напраздно. Паниката и отчаянието бѣха общи. Никой никому не бѣше въ състояние да помогне. Приближаваше да се смъркне. Отчаянитѣ охкания на злочеститѣ се удвояваха. Никой не бѣше сигуренъ, че тъмната и дъждовна нощь ще бжде толкова щедра къмъ живота на изнемощѣлитѣ жени, дѣца и старци, отъ които нѣкои по отъ рано бѣха вече станали жертва на гладътъ.

Бенковски и тукъ се опита да постигне плана си, но все пакъ неможе́ нищо да направи.

Веднага слѣдъ пристигванъето ни на „Сивитѣ грамади“, Бенковски изпроводи писмо въ Копривщица, съ което искаше около 500 души въстаници на помощь, а на копривщенскитѣ жители заповѣдваше да оставжтъ гредеца и да се изселжтъ въ балкана съ женитѣ и дѣцата, като понесжтъ съ себе си храна, колкото е възможно повече. Подиръ нѣколко часа, куриера съ писмото се завърна и съобщи, че градеца Копривщица билъ въ обсада отъ Хасанъ паша [1], така щото нѣмало възможность да се влѣзе въ градеца. Осуети се и тази надѣжда. Оставаше да се привикатъ панагюрскитѣ въстаници, които въ голѣмо число се намираха на близо, та поне съ тѣхъ да може да се направи нѣщо; обаче въстаницитѣ—изнурени отъ гладъ и разбивани нѣколко пжти отъ неприятеля, не можаха да прѣдприемжтъ ново нападение, толкозъ повече, че Хафжзъ паша бѣше имъ съобщилъ, че щомъ гърмежа на една въстаническа пушка даде знакъ за какво-годе нападение на войскитѣ му, всичкитѣ находящи се въ тѣхни ржцѣ жени, дѣца, мжжье и пр., ще бжджтъ минутно изклани. Посрѣдъ тази несполука, Бенковски се рѣши да нападне самъ съ своята малочислена чета, послѣдното турско крило, което бѣше разположено $^1/_2$ часъ на истокъ отъ градеца, въ гората, називаема „Бойчина ко-

[1] Хасанъ паша се числѣше въ отдрядътъ на Хафжзъ-пашовата войска.

рия“; плана му се развали, щомъ като се научихме, че по побуждение на нѣкои отъ противницитѣ на възстанието, прѣди да отвори Сърбия война, готвило се убийството на Бенковски. Слухътъ за това приготовление дойде до ушитѣ и на самаго Бенковски.

Дали слухове, или труднитѣ обстоятелства, съ които Бенковски имаше да се бори, го принудиха да остави панагюрския центръ, именно въ това врѣме, когато турската злоба и отмъщение бѣха достигнали до най-висока степень, остава тайна; обаче отъ думитѣ на самия Бенковски, произнесени съ сълзи на очитѣ, излизаше, че той желаеше да отидемъ по Стара Планина, съ цѣль да срѣщнемъ нѣкоя отъ Българскитѣ чети, които той прѣдполагаше да сж минали вече Дунава, и слѣдъ като се присъединимъ къмъ тѣхъ, да се завърнемъ и отмъстимъ на неприятеля.

Когато отъ една страна испитвахме печалнитѣ впечатления отъ „Сивитѣ грамади“, отъ друга страна топовнитѣ гърмежи, които се чуваха отъ къмъ „Еледжикъ“, идѣха да ни увѣрятъ, че и този центръ, който прѣди малко оставихме, бѣ застрашаванъ отъ дивитѣ турски орди, е прѣтърпялъ ужасно поражение, както и Панагюрище. Отчаяни отъ многото несполуки, заобиколени отъ плачевни и сърдцераздирателни картини, обезднадеждени за бждщи сполуки, гладни и немощни да помогнемъ на хиляди злочести сѣмейства, ние се простихме съ прѣкрасната по-прѣди, а сега облѣна въ кърви и застрашавана отъ съвършена погибель Тракия и заминахме по върховетѣ на Стара Планина, прѣдводителствувани отъ Бенковски.

Четата се състоеше всичко отъ около 80 души. Съ насъ тръгнаха и нѣколцината далматинци, които ни придружаваха още отъ Бѣлово, съ цѣль да се установжтъ въ панагюрския центъръ, като на по-безопасно ужъ мѣсто. Между тѣхъ бѣше и далматинеца Иванъ Сутичъ, съ жената си Ионка, родомъ отъ Татаръ-Пазарджикъ. Имаше между далматинцитѣ и единъ нѣмецъ, Албертъ, чиновникъ на бѣловската станция.

Прѣди да разкажемъ нѣщичко за по-нататъшнитѣ дѣйствия на Бенковски и за неговата смърть, ще се спремъ малко върху послѣднитѣ дни на царуванието въ Панагюрище и Копривщица, гдѣто ще се запознаемъ съ участьта и на другитѣ двама апостоли: Ванковъ и Икономовъ.

Отъ изложението, което направихме по-прѣди, става явно, че панагюрския центръ имаше за главенъ воененъ пунктъ т.-пазарджишкия проходъ „Св. Никола“. На този проходъ се намираха най-много въоржжени сили, подъ командата на Ив. Соколова, понеже навлизанъето на турцитѣ се прѣдполагаше да стане чрѣзъ този проходъ. Единъ отъ избѣгналитѣ турци изъ Панагюрище, въ деня когато се обяви възстанието, именно чаушина Даутаа, за когото читателътъ вече знае, познаваше добрѣ панагюрската мѣстность. Той сполучи да прѣведе войскитѣ на Хафжзъ-паша прѣзъ мѣстото наэиваемо „Окопана“ [1], за да заловжтъ пжтя, който води отъ Стрѣлча за въ Панагюрище, — отъ гдѣто никога не се прѣдполагаше навлизанъето на турцитѣ въ панагюрския центръръ. Вслѣдствие на тази измѣна, около 200 души възстаници, подъ командата на Соколова, оставиха пункта „Св. Никола“ и отидоха срѣщу войскитѣ на Хафжзъ Паша, дори до „Чирѣшката рѣка“ [2], но не можеха да прѣсѣкжтъ пжтя имъ, защото Хафжзъ Паша бѣше успѣлъ вече да завземе пò-главнитѣ стратегически пунктове въ тѣзи мѣста и да усигури пжтя си за Панагюрище. Подиръ едно малко сражение, въ което паднаха убити десетина души отъ възстаницитѣ, Хафжзъ Паша продължи пжтя си свободно дори до „Балабановата кория“ [3]. Подпомогнати, възстаницитѣ подновиха сражението, но и тукъ бѣха принудени да отстжпжтъ. Наближаваше послѣдата минута — „защитата на градеца“. Гърмежътъ на пушкитѣ, който се чуваше отъ височинитѣ на „Балабановата кория“, бѣше хвърлилъ въ отчаянье жителитѣ отъ цѣлия градецъ и въ особеность женитѣ и дѣцата. Въ Панагюрище бѣха се стекли повече отъ 20 села! Страхътъ бѣше ужасенъ. Никой не спѣше. Едни отъ женитѣ прѣдлагаха да се бѣгa, други викаха „нашитѣ ще побѣджтъ“, трети плачеха и се прощаваха, четвърти казваха „да си приготвимъ пепель [4], за да хвърляме въ очитѣ на турцитѣ, или же гореща мазь да ги попаримъ, щомъ доближжтъ до насъ“ и пр.

---

[1] Мѣстностьта „Окопана“ лежи на политѣ на „Срѣдня гора“ между селата: Стрѣлча, Османово и Крастово, $3^1/_2$ часа на юго-изтокъ отъ Панагюрище.

[2] „Чирѣшката рѣка“ се намира на източната часть на градеца, на растояние единъ часъ

[3] „Балабановата кория“ лежи на източната часть на градеца, на растояние половинъ часъ.

[4] Панагюрката Мария Н. Тричкова, когато бѣгаше, носеше пълна прѣстилка съ пепель отъ огнището за да хвърля въ очитѣ на турцитѣ, когато се опитатъ да я хванжтъ.

и пр. Нѣкои отъ мѫжьетѣ, които се занимаваха съ хазяйствената часть на възстанието, се намираха постоянно въ градеца; тѣ както и онѣзи, които кръстосваха градеца за да не оставатъ нѣкого да се скрие дома си, насърдчаваха населението и даже го увѣряваха, че турцитѣ сѫ вече разбити.

Ударилъ бѣше послѣдния вече часъ на царуванъето на Панагюрище. На възстаницитѣ не оставаше друго, освѣнъ да причакатъ неприятеля въ обкопитѣ около градеца. На 30 Априлий, прѣзъ деня, часътъ къмъ петь по турски, Хафѫзъ Паша настѫпи съ войскитѣ си, които бѣха разпрѣдѣлени на три крила. По височинитѣ около градеца, а именно: на „Маньево бърдо“, „Кукла“ и „Каменица“, [1] откѫдѣто настѫпваха турцитѣ, бѣха разположени три отъ дървенитѣ черешови топове. [2] Съ настѫпванъето на Хафѫзъ-Пашовитѣ войски, сражѣнието се почна на табиитѣ. Въ това сражение влѣзоха въ употрѣбление и дървенитѣ топове, отъ които нѣкои се пукнаха. Слѣдъ това се почна бомбардираньето на градеца и особенно на църквата „Св. Георги“. Сраженията се продължава около единъ часъ. Хафѫзъ Паша завзе градеца съ пристѫпъ, но възстаницитѣ продължаваха защитата му дори по улицитѣ и кѫщята, догдѣто най-послѣ, разбити съвършенно, видѣха се принудени да се оттеглѫтъ по горитѣ. Една часть отъ жителитѣ на градеца, повечето жени и дѣца, които се намираха на самата страна на сражението, паднаха въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, а другата часть избѣга по горитѣ съ помощьта на възстаницитѣ. Числото на Хафѫзъ-Пашовитѣ войски, заедно съ башибозуцитѣ, се възкачваше приблизително на 8000 души, а числото на възстаницитѣ приблизително на 500 души. [3]

---

[1] „Маньево Бърдо“ и „Каменица“ образуватъ издигната продълговата мѣстность (бърдо), надвисена на юго-източната часть на Панагюрище, долнята часть на която е и населена, а „Кукла“ е издигната гола мѣстность, лежаща на сѣверо-източната часть на градеца, на разстояние половинъ часъ.

[2] Тѣзи топове сѫ издѣлие на талантливия панагюрски пушкаръ Никола Бѣбиновъ, който не е вече между живитѣ. При завземаньето градеца отъ турскитѣ войски, двата отъ топоветѣ, които бѣха уцѣлѣли, паднаха въ рѫцѣтѣ имъ. Единия отъ тѣхъ, по-голѣмия и по-солидния, обвитъ съ зифтосани вѫжя, откараха въ Цариградъ, а другия докараха въ София, който и днесь още се намира въ музея на Ьългар. Нар. Библиотека. Топа, дѣто откараха въ Цариградъ, за сега се намира въ Еди-Куле. По врѣмето на откарваньето му въ Цариградъ, гръцкия сатирически вѣстникъ „Ономосъ“ бѣше го изрисувалъ заедно съ колата и топчията.

[3] Всичкитѣ възстаници не можаха да вземѫтъ участие въ това сражение, защото мнозина отъ тѣхъ пазѣха обкопитѣ, които се намираха на другата часть на градеца, за да не би турцитѣ да нападнѫтъ и отъ тамъ.

Избѣгналитѣ по горитѣ панагюрски жители, освѣнъ нѣкои отъ възстаницитѣ, можаха да се завърнѫтъ въ огнищата си едва слѣдъ една седмица, когато Хафѫзъ Паша бѣше проводилъ хора да имъ обадѫтъ, че, ако сѣ завърнѫтъ, никакво зло нѣма да ги сполети. Хафѫзъ Паша остана цѣли 45 дни въ Панагюрище, заедно съ всичката си войска, и въ продължение на всичкото това врѣме катадневни кервани отъ кола и конье изнесоха всичкото богатство на Панагюрище. Да описвамъ кървавата сцена въ Панагюрище, заедно съ подробности за турския варваризъмъ и отмъщение, не намирамъ за нуждно, тъй като по свирѣпствата на турцитѣ се е писало доста много, а още повече, че цѣлта ми не е да се впущамъ въ голѣми подробности.

Числото на погиналитѣ въ прѣвземаньето на Панагюрище, споредъ една статистика, направена тамъ по дохажданьето на нѣкои европейски пратеници, възлиза на около 800 души, между които около 380 души панагюрци, повечето жени и дѣца, а останалата часть селени отъ прибѣгналитѣ въ Панагюрище 20 села. Двѣ църкви, двѣ училища и около 400 отъ най-хубавитѣ здания станаха жертва на огъня.[1]

Послѣ разбиваньето на Панагюрище идѣше редътъ на Копривщица. Слѣдъ разбиваньето и запалваньето на градеца Клисура отъ Тусунъ-Бея, жителитѣ на тази паланка, заедно съ възстаницитѣ, прибѣгнаха въ Копривщица. Прѣди дохожданьето на Тусунъ-Бея въ Клисура, тамъ е билъ застрѣлянъ, по формално рѣшение отъ военния сѫдъ, писаря на клисурския мюдюринъ, Мехмедъ Ефенди, заедно съ двама цигани, които сѫ били уловени въ прѣдателство. Съ изпълнението на рѣшението е билъ натоваренъ, съ приказъ отъ военния сѫдъ, Христо Благоевъ отъ Самоковъ, който билъ дошелъ тукъ отъ Пловдивъ нарочно за възстанието. Тукъ бѣха дошли отъ Стрѣлча и двамата апостоли Ванковъ и Икономовъ. Понеже клисурскитѣ цигани бѣха взели участие въ изгаряньето на Клисура, живущитѣ въ Копривщица цигани, на брой около 70 души, бидоха изклани, да не би и тѣ да подражѫтъ примѣра на своитѣ събратия клисурци. Копривщица очакваше

[1] При разбиваньето на Панагюрище, главното знаме падна въ рѫцѣтѣ на Хасковскитѣ башибозуци, които съ голѣмъ триумфъ го отнесли въ гр. Хасково. Тамъ тѣ го побили въ правителствения конакъ, викали тогавашния владишки намѣстникъ да имъ прочете надписътъ „Свобода или Смъртъ“ и го оставили на съхранение. До дохажданьето на русситѣ знамето е стояло въ конака, а по-послѣ се прѣдполага да е изгорѣло съ самия конакъ.

сѫщата участь както и Панагюрище. Хафѫзъ Паша проводи писмо отъ Панагюрище до копривщенскитѣ първенци, съ което ги канеше да прѣдадѫтъ орѫжието си на Асанъ Паша, който съ войскитѣ си се намираше около Копривщица, защото въ противенъ случай ще разорѫтъ градеца, както и Панагюрище. Подиръ писмото, Хафѫзъ Паша е ходилъ самъ въ Копривщица. Уплашени до крайность, копривщенци проводили пратеници въ турския лагеръ за да обадѫтъ, че сѫ готови да сложѫтъ орѫжието си, но прѣди да стигнѫтъ нѣкои отъ тѣхъ били убити, между които и свещенника Данчо Рашковъ, при всичко че тѣ носили съ себе си и бѣлъ прѣпорецъ. Тази случка съ пратеницитѣ уплашила още повече копривщенскитѣ възстаници. За да могѫтъ обаче да омилѫтъ грѣховетѣ си прѣдъ турцитѣ, нѣкои отъ възстаницитѣ рѣшили да уловѫтъ и имъ прѣдадѫтъ двамата апостоли, заедно съ поглавнитѣ дѣйци: Каблешковъ, Найденъ П. Стояновъ, Никола Караджовъ, Христо Благоевъ и други, на брой до 20 души.[1] Това тѣ сполучили да направѫтъ, когато всичкитѣ горѣпоменати лица били на съвѣщание въ аптеката на Д-ра Спаса, но съ тази само разлика, че вмѣсто да ги уловѫтъ, нѣщо което не щѣло да имъ се удаде, заключили ги въ аптеката и чакали дохожданьето на турцитѣ, за да имъ ги прѣдадатъ. Въ сѫщото врѣме и съ сѫщата цѣль, тѣ запрѣли и мнозина свои съграждани, въ градската лудница. За добра честь на запрѣнитѣ, прѣди дохожданьето на турскитѣ войски, Павелъ Бобековъ, Манчо Маньевъ и Иванъ Орчовъ, за да избавѫтъ запрѣнитѣ, разгласили, че турската войска въ Панагюрище е разбита и че дошли да повикатъ копривщенци на помощь, за да вземѫтъ нападателно положение. При тази измама, Иванъ Орчовъ разбива вратитѣ на аптеката и освобождава запрѣнитѣ. Веднага слѣдъ освобождението си, затворницитѣ освобождаватъ запрѣнитѣ въ лудницата, съставятъ една чета отъ 37 души и заедно съ тримата си освободители заминаватъ за Стара Планина. Отъ свѣдѣнията, които имамъ за дѣйствията на тази чета въ Балкана, съобщени менѣ отъ едно лице, участвовало въ сѫщата чета, като оставимъ на страна подробноститѣ, става ясно, че подиръ нѣколко сра-

[1] Знае се, че запрѣнитѣ сѫ били съставили и подписали протоколъ за да се избиѫтъ едни други, въ случай че турскитѣ войски сполучѫтъ да ги обсадѫтъ въ аптеката. Протокола е билъ прѣданъ прѣзъ единъ прозорецъ на аптеката въ рѫцѣтѣ на Свещ. Дончо, за пазенье, но какво е станалъ тоя протоколъ, нищо не се знае, тъй като самия Свещ. Дончо е билъ убитъ отъ турцитѣ.

жения,[1] които четата е имала съ турцитѣ, породила се е силна прѣпирня между Бобековъ отъ една страна и Ванковъ и Икономовъ отъ друга, за начина на дѣйствията имъ и това ги принудило да се раздѣлѭтъ за послѣденъ пѫть. Това се случило между Троянския манастиръ и Ново-Село, въ една гора, близо до Търново. Двамата апостоли Ванковъ и Икономовъ тръгнали къмъ една посока, а Бобековъ, съ двама другари къмъ втора. Наскоро слѣдъ тази послѣдня и пълна съ грозни възпоминания раздѣла, отличнитѣ мѫжье, душата на възстанието, се опростиха съ този свѣтъ. Ванковъ и Икономовъ се издавиха въ р. Росица, между Бѣла и Търново, когато тѣ сѫ се мѫчили да ѭ прѣплуватъ, поради силното прѣслѣдванье на турцитѣ. Найденъ П. Стояновъ и Каблешковъ, хванати живи надъ Троянъ въ колибитѣ „Бѣли Осемъ“, по прѣдателство, изпиха тоже смъртоносната чаша. Прѣкарани прѣзъ Ловечъ, тѣ едва можаха да стигнѫтъ живи до Търново. Туку прѣдъ търновския конакъ Н. П. Стояновъ издъхна, а Каблешковъ затвориха въ тъмница. Че Каблешковъ не е искалъ да живѣе нито минута въ турски рѫцѣ, — достатъчно е да споменемъ, че прѣзъ нѣколко дневното му прѣбиване въ търновския затворъ той постоянно се е мушкалъ съ клечка въ сърдцето, дано може да се убие, но това е постигналъ само въ Габрово, гдѣто е билъ послѣ откаранъ.[2] Тъй угасна възвишения и благороденъ патриотъ Каблешковъ.

Бобековъ съ двамата си другари: Манчо Маньовъ и Хр. Драгановъ, първия панагюрецъ, втория клисурченинъ, сполучи да се вмъкне скришомъ въ с. Самовидене, Търновско, гдѣто ги пазиха цѣли 3 мѣсеци и ги спасиха отъ смъртьта.

Само дванадесеть души сѫ останали живи отъ тази чета,

На 3-и Май турцитѣ заеха безъ бой градеца Копривщица, който и уцѣля отъ пожаръ. Подробноститѣ, за насилията и варварщината на турцитѣ, послѣ паданьето на градеца въ тѣхнитѣ мръсни рѫцѣ, изоставямъ по сѫщитѣ причини, по които изоставихъ подробноститѣ и за Панагюрище.

Азъ не говорѭ нищо за приключенията въ Батакъ и Перущица по врѣмето на възстанието, защото баташкитѣ

---

[1] Въ първото сражение надъ Сопотъ, въ скалитѣ, е падналъ убитъ на 2-и Май клисурския прѣдставитель въ Мечинското събрание, Никола Караджовъ.

[2] Въ Габрово Каблешковъ е живѣлъ всичко единъ часъ, защото веднага слѣдъ откарванъето му тамъ, билъ е поставенъ врѣменно въ единъ вантвйски каушъ, гдѣто сполучилъ да вземе пищовъ и да се убие самъ.

клањета сѫ извѣстни не само на българитѣ, но и на голѣма часть отъ чуждия свѣтъ, а за боятъ въ Брацигово има вече цѣло описание, обнародвано като подлистникъ на в. „Марица“ и издадено въ отдѣлна книга. Ще спомена само, че една часть отъ сегашна Македония, именно Разлошката околия, Неврокопский окржгъ, Солунски вилаетъ, състояща отъ дванадесеть голѣми села и отъ Родопскитѣ колиби, които спадатъ въ тази околия, на брой около 1500 кѫщи, подъ общото име „Бобякъ“, се готвѣше за възстание. Приблизително двѣ трети отъ населението на тази околия сѫ българи, а една третя помаци. Разлошката околия бѣше опрѣдѣлена да дѣйствува въ възстанието заедно съ Батакъ. Възстанието не можа да се прогласи въ тази околия, защото пратеникътъ на Бенковски, Георги Н. Чолаковъ, който бѣ отреденъ да състави комитетитѣ и да прогласи възстанието въ Разлошко, биде прѣданъ на турцитѣ, уловенъ и запрѣнъ, а още и поради туй, че прокламацията за прогласяването на възстанието въ Панагюрище не бѣ възможно да пристигне тамъ поради мѫчното минаване на Родопитѣ. Главнитѣ дѣятели въ Разлошкото приготовление бѣха: Георги Н. Чолаковъ, Георги Ив. Доктора отъ с. Драгнище, Попъ Филипъ отъ с. Якоруда и Хаджи Кандитъ отъ с. Банско, всички мѣстни жители. Горнитѣ дѣятели, заедно съ нѣколко още учители, сѫ били влачени по затворитѣ цѣли седемь мѣсеци. Разлошката околия, при всичко че никога не бѣше посѣщавана отъ Бенковски, имала е около хиляда души въорѫжени момци, рѣшени на възстание.

Не стигаше да изпиѫтъ смъртоносната чаша само апостолитѣ Ванковъ и Икономовъ. Сѫщата чаша прѣдлежеше да изпие и тѣхния другаръ Бенковски. Казахме, че на 2-и Май Бенковски, съ четата си, остави „Сивитѣ Грамади“ и замина за Стара Планина. Четата нѣмаше съ себе си никаква провизия. У всѣкого отъ възстаницитѣ имаше по нѣколко стотини фишеци, по една турска кремиклийка пушка, по единъ ятаганъ и по единъ пищовъ, съ изключение само на 15—20 души, които имаха револвери и ками. Бенковски бѣше въорѫженъ съ 2 револвера, сабя и „Винчестеръ“ пушка. Мнозина отъ възстаницитѣ имаха съ себе си зелена кѫна за спиранье кръвьта, и тифтикъ, съ благъ мехлемъ, за цѣрение на ранитѣ, а у нѣкои имаше и по едно шишенце съ отрова. При това си състояние, четата на Бенковски влѣзе въ Стара Планина. Постояннитѣ дъждове, които повечето

пѫти се обрѫщаха въ снѣжна буря, бѣха принудили пастиритѣ да приберѫтъ стадата си по нискитѣ мѣста и съ това да лишѫтъ голѣми пространства отъ жива човѣшка душа. Изнурени отъ гладъ и измокрени отъ дъждоветѣ, скитахме се цѣли 5-6 дни безъ да знаемъ, гдѣ сме и какво има да ни сполети, и безъ да можемъ да намѣримъ храна. Причинитѣ на скитанъето ни бѣха въ неизвѣстность: 1) гѫстата мъгла, която покриваше високитѣ върхове на „Стара Планина“, не ни позволяваше да слѣдваме къмъ извѣстно направление и 2) ако откриехме нѣкоя извѣстна точка на пѫтуванъето ни, принудени бѣхме да я напустнемъ, ако тя се намираше на нѣкое шоссе, понеже се боехме да не попаднемъ въ нѣкоя неприятелска пусия, и пакъ слѣдвахме прѣбродяванъето на нѣкой върхъ или планинска дълбочина. Гладътъ ни се усили до толкова много, щото, ако и да ядѣхме шума отъ дърветата, трѣва, корени и пр., не можехме колкогоде да уталожимъ гладътъ си. Принудени бѣхме да лишимъ едного отъ другаритѣ си отъ жилавия му конь — когото, заклахме и изѣдохме. Вкусътъ на мършавото конско месо бѣше толкова сладъкъ, щото едва ли е за вѣрванье, че мишата кълка, която въ врѣмето на Парижската обсада въ 1870 год. се продаваше за 1 фр., е била по-сладка. Трудното това положение при всичко че смущаваше Бенковски, той все пакъ продължаваше да насърдчава възстаницитѣ. На 6—7 Май положението ни стана нетърпимо. Искахме да стигнемъ до Лѣпянскитѣ колиби, гдѣто прѣдполагахме да намѣримъ храна.

Понеже се намирахме въ неизвѣстна точка на балкана и не знаехме посоката къмъ Лѣпянскитѣ колиби, военната карта и компаса, които Бенковски имаше съ себе си, ни избавиха отъ неизвѣстността, като ни показаха посоката. Отправихме съ къмъ посоката и подиръ тричасово мѫчно прѣбродяванье на едно голѣмо дере, изкачихме се на върхътъ, находящи се между Етрополската и Лѣпянската пѫтека, на разстояние $1^1/_2$ часъ на западъ отъ с. Лѣпянъ. Това мѣсто бѣше запазено отъ турцитѣ, които не се показаха до като всичката чета не влѣзе въ пусията. Наредени отъ двѣ страни, турцитѣ наченаха да гърмѫтъ. Почна се сражение. Въ продължение нѣщо на единъ часъ, възстаницитѣ се видѣха принудени да се разбѣгатъ, кой на гдѣто види, тъй като неприятеля държеше добри невидими позиции, а възстаницитѣ

бѣха изложени на куршумитѣ имъ. Въ сражението паднаха по нѣколко души и отъ двѣтѣ страни. Между нашитѣ паднали бѣше и панагюрецътъ Тодоръ Д. Бѣлопитовъ, втори секретарь на Бенковски, който имаше въ дисагитѣ на коня си двѣ тенекета, въ които се пазѣха архивитѣ на Бенковски. Между другитѣ важни документи, въ тѣзи кутии се намираше и общия планъ на възстанието.[1]

Разбити съвършенно, ний се пръснахме по разни посоки на балкана. Подиръ нѣколкодневно усилно гладуванье, принудени бѣхме да паднемъ живи въ ржцѣтѣ на турцитѣ. Едни отъ насъ уловиха въ Орхание, други въ Етрополе, трети въ Златица, четвърти въ Мирково и пр. Събрани по нѣколко души на купъ, докараха ни всички въ Златица. Тукъ прѣстояхме въ тъмница нѣщо десетина деня и послѣ ни откараха въ София.

Слѣдъ разбиванъето на четата, Бенковски, съ трима още другари: Игумена отъ Калугеровския манастиръ, Попъ Кирилъ, Захария Стояновъ и Стефанъ Далматинеца, се отдѣлили на една страна. На 10-и Май тѣ нашли въ гората нѣкого си Въла Стоиловъ отъ Тетевенскитѣ колиби, прѣкарванъ „Мечкарътъ“. Въла ги приелъ и настанилъ за пазенье въ своята колиба. Пустата зла орисница и тукъ дойде да зачерни една страница отъ историята на възстанието. Не стигаше прѣдателството на Меченското събрание (Оборище). Трѣбваше да стане жертва на прѣдателство и самия Бенковски, главатаря и инициятора на това събрание. Ненко прѣдаде Меченското събрание, а Въла — главатаря му, Бенковски! Какъ и отгдѣ, неизвѣстно, турцитѣ догодили, че Въла криелъ възстаници въ собствената си колиба. Подвергнѫтъ на тежки мѫки, Въла билъ принуденъ да обади. Властитѣ отъ Тетевенъ веднага проводили помаци, черкези и жандарми да запазѫтъ моста на рѣкичката „Костина“, близо до мѣстностьта „Свинарска-лѫка“, 3—4 часа на югъ отъ Тетевенъ, а на Въла порѫчали да прѣведе Бенковски, съ другаритѣ му, прѣзъ този мостъ. Така и станало. На 12-и Май, привечерь, Въла повелъ своитѣ жертви прѣзъ моста и туку що стѫпили на него, пушкитѣ на скрититѣ около моста турци започнали да гърмѫтъ. Тукъ Бенковски падналъ убитъ. Обаче прѣди да

[1] Плана, както и много други документи отъ голѣма важность, паднаха въ ржцѣтѣ на турцитѣ при разбиванието на четата и се донесоха всичкитѣ въ София.

издъхне, Бенковски успѣлъ да гръмне съ револвера си и се самоубилъ. Тукъ най-вѣрния другаръ на Бенковски, Захария Стояновъ, можа да спаси живота си на една върба, гдѣто успѣлъ да се качи, безъ да го съгледатъ. Така загина героя на Априлското възстание, Бенковски; така угасна звѣздата на десетодневното царуванье. Варварското отмъщение на турцитѣ не се ограничи само въ простото убиванье на Бенковски съ куршумъ; тѣ отрѣзаха главата му, побиха я на пръть и триумфално я отнесоха дори до София.[1] Съ главата заедно донесоха въ София и всичкитѣ дрехи на Бенковски. Подиръ нѣколко дни злочестата глава на Бенковски закопаха въ българскитѣ гробища край София, до пжтя, който води за село Княжево, а дрехитѣ му, два хубави револвера, сабя, шапката му, двата златни лева, единия за сабята и другия за шапката му, стоеха поставени надъ една маса въ една отъ истинтакчийскитѣ стаи. Тукъ се привикваха арестованитѣ възстаници отъ четата на Бенковски, съ цѣль да се узнае, дали дѣйствително онѣзи дрехи сж на Бенковски, когото турцитѣ мислѣха да хванжтъ живъ, но който, като не се боеше отъ смъртьта, послѣдва примѣра на великитѣ герои и умрѣ славно за отечеството.

Съ смъртьта на тримата апостоли: Бенковски, Ванковъ и Икономовъ угасна и Тракийското възстание.

Да се укорява Сѣверна България, че тя остана равнодушна къмъ подвигътъ на своитѣ южни братия и не възстана заедно съ тѣхъ, било би колкото несправедливо, толкова и пристрастно. Главната причина гдѣто тя не възстана, състоеше въ това, че събранието въ „Оборище“ стана безъ участието на нейнитѣ агенти, па и нѣмаше врѣме да имъ се съобщи плана, приетъ въ това събрание, защото, както видѣхме и отъ по-прѣди, обстоятелствата прѣдизвикаха веднага туряньето му въ дѣйствие и второ, че писмото, подписано съ турска кръвь, което се проводи съ особенъ куриеръ още въ деня, когато се прогласи възстанието, за да имъ съобщи това, не можа да пристигне, така щото и тѣ сами не сж знаяли, що е станало въ Тракия, прогласено ли е възстанието и при какъвъ планъ за дѣйствия.

При все това обаче, една чета отъ Търновско, състояща отъ 300 души, подъ прѣдводителството на Попъ Харитона,

[1] По принуждение отъ „Люсгяра-Юзбашия“, главата на Бенковски е била занесена до Тетевенъ отъ самия му прѣдатель Въла.

показа голѣмо юначество въ сражението съ турцитѣ, около Дрѣновския манастиръ, гдѣто, въ продължение на 15 дни, четата се разби, а главатаря ѝ Попъ Харитонъ изгорѣ живъ въ Дрѣновския манастиръ.

Друга една чета отъ градътъ Габрово и колибитѣ, състояща отъ 500 души, подъ прѣдводителството на габровеца Цанко Дюстабановъ, излѣзе въ балкана на 1-и Май и нападна турската поща, която идѣла отъ Габрово за Казанлжкъ. Подиръ сражението, което тази чета е имала въ Ново-Село съ черкезитѣ, била е разбита на „Мара-Гидикъ“ между Ново-Село и Калоферъ въ балкана. Прѣдводителя ѝ, Дюстабановъ, е билъ хванатъ, раненъ и обѣсенъ въ Търново.

Кланьетата, обезчестяванията, пожаритѣ, грабежитѣ, тъмницитѣ, мжченическитѣ вериги, бѣсилкитѣ, заточенията, оскверненията на светата религия и пр. и пр., които послѣдваха потушението на възстанието и отъ които нѣкои се продължаваха дори до амнистията прѣзъ мѣсецъ Августъ, а нѣкои и по-късно, сж жертвитѣ, които тракиецътъ понесе въ подвигътъ за нашето освобождение. Казвамъ за освобождението ни, защото именно тѣзи жертви сж, които прѣдизвикаха Руссия да влѣзе въ сериозна борба съ турцитѣ и да тури край на нашитѣ теглила и мжки.

Какво стана обаче мжческата тая Тракия? Отдѣлиха я отъ България: часть отъ нея оставиха подъ прямото владичество на Султана, кръстиха ѝ ново име, туриха я въ топа на устието и извикаха: Стой! тия жертви не сж достатъчни за изкуплѣнието на твоята свобода! (Ти изново трѣбва да се разоришъ. Духоветѣ на твоитѣ погинали синове и дъщери се явяватъ да роптажтъ за твоето онеправдание въ Берлинъ; ти ги гледашъ и треперешъ отъ тѣхъ, но ти забравяшъ че тѣхната кръвь е вече изсъхнала, а устава, когото ти искашъ, трѣбва да бжде написанъ съ кръвьта на новитѣ твои жертви). Това е жално; то е безчеловѣчно и даже безбожно, но тъй е волята на желѣзния канцлеръ и на неговитѣ другари: Биконсфилдъ и Андраши.

При раздѣла.

Отъ П. К. Яворовъ

Лица:

Цвѣтана — дѣвойка;
Богданъ — юноша, възстанникъ.

Стая

Цвѣтана стои при прозореца и се вслушва на вънъ. Далечно пушканье.

Богданъ (облеченъ възстанически и въоръженъ, явява се на вратата).

Цвѣтана!

Цвѣтана (дръпва се, вижда Богдана и застава смаяно посрѣдъ стаята).

Богдане! нима . . . ?

Богданъ приближава, развълнуванъ.

Прощавай.

Цвѣтана.

Боже, сънь не е ли?
А днесь ли . . .

Богданъ.

Чуешъ и сама.

Далечни викове: „Да живѣй България!“ — пушкания и камбаненъ звънъ.

Прѣдатель за другарь сме взели . . .
И, може би, едничекъ день,
Едничекъ часъ — и щѣше вече
Да бѫде късно; извѣстенъ

Войводата, че недалече
Врагътъ е примка зарадъ насъ
Поставилъ — каза . . . и рѣши се . . .
Сега — зове ме божий гласъ, —
Народниятъ . . . А ти —

Слага дѣсница върху рамото ѝ.

моли се
И нека Господь защити . . .
България.

Цвѣтана, просълзена.

И тебе още!

Богданъ.

И мене.

Цвѣтана, наивно.

Но да помнишъ ти,
Че съ твоятъ край . . . и моятъ дѝ-ще!
Пази се.

Богданъ, цѣлува я.

Миличко дѣте!
Животъ, имотъ сега не наши,
А на родината сж тѣ, —
Ти знаешъ вече.

Цвѣтана.

Какъ ме плаши
Това, което съмъ нощесь
Сънувала . . .

Богданъ, прѣкжсва я.

Не давай вѣра
На глупи сънища:

Шеговито

До днесь
Хе, колко, колко съмъ . . . безъ мѣра
Въ едничекъ сънь повѣрвахъ само —
И сбждна се: — че идж азъ
При тебе съ пушката на рамо
Да те цѣлунж и тогазъ —
На своятъ редъ. Отъ тамъ нататъкъ
Добро ли, зло ли отреди

Сждбата, — дълъгъ или кратъкъ
Ще бжде пжтьтъ ми . . . въ гърди
Ще имамъ сладката утѣха —
Че съмъ изпълнилъ дългъ свещенъ.

Зачестенъ камбаненъ звънъ.

А, чуй . . .! Оковитѣ се снеха.
Развитъ е кърваво-червенъ
Бунтовенъ прѣпорецъ; юнакътъ
Съ юнака се здрависва тамъ,
Подъ него. Сбогомъ! Знаж, чакатъ
Сратници . . .

Цвѣтана

Постой! Едвамъ
Не полудѣвамъ . . . Цѣлуни ме . . .

Богданъ я прѣгръща и цѣлува.

Тъй бързашъ, Божичке . . . Уви!

Богданъ.

Цвѣтано! — цвѣте, сладко име!
Цѣлувамъ те . . . но остави
Прѣдъ святиятъ алтаръ народенъ
Любовника, възстаналъ робъ. . .
И чакай — гражданинъ свободенъ
Въ България, —

Цвѣтана, прѣзъ сълзи.

Да могж . . .

Богданъ.

Въ гробъ

Търси ме иначе . . .

Цвѣтана.

Да могж
Сега и азъ . . . Да бихъ могла —
Невидима . . .

Богданъ.

И въ бой — тревога,
И въ отдихъ — сънь, и въ нощь — мъгла,
И въ ясенъ день ще бжде съ мене
И въ мене ангелъ; безъ слава
Ще го разбирамъ . . . и съ вълненье

Цвѣтана взима цвѣте отъ главата си и го заигля на гѫрдитѣ му.

Ще шепнѫ име —

Слага ржка върху цвѣтето.

Ей това.

Далечна възстанническа пѣсень. Сѣпнато

Но азъ . . .

Цвѣтана, хваща го за ржцѣтѣ.

Постой. Почакай малко.
Минутка още . . . Само, ахъ,
Да знаешъ колко ми е жалко; —
Не знамъ защо . . . Така е́ — страхъ,
Че може би . . . Но искамъ азъ
Тъй много друго да ти кажѫ,
Тъй много и — върви тогазъ.
Ала напраздно — да се смажѫ,
Не идѫтъ думи на езикъ . . .

Богданъ прави леко движение.

Почакай . . .

Пауза.

Ще ми се да можѫ,
Като подъ слънчице-топликъ
Росата капка (щомъ положѫ
Главица тукъ

Притиска се о него)

и на часа
Безслѣдно азъ да се изгубѫ
И слѣѫ съ тебъ . . . едно да сѫ
И кръвь и плъть . . .

Богданъ

Цвѣтано!

Цвѣтана, захласнато.

Любѫ —
Тъй, както никоя . . . за туй
И клета съмъ . . .

Глухо ридание. Въ това врѣме изъ улицитѣ пѣѫтъ.

Възстанници, приближающи.

Доста вече неволия
Отъ поганска тирания, —
Прѣпорецъ се вѣй,
Хей!
Мила ни е бащиния, —
Ура́, да живѣй!

Богданъ, настръхналъ.

Свѣсти се, мила!
Цвѣтано, българко . . . и чуй!

Възстанници, минующи.

Съ вражи орди въ разправия,
За отнета слободия,
Кръвь ще да̀ се лѣй,
Хей!
Драга ни е бащиния, —
Ура̀, да живѣй!

Цвѣтана, като въ сънь.

България . . .

Възстанници, отдалечающи се.

Да низвергнемъ тирания
И възвърнемъ слободия,
Прѣпорецъ се вѣй, —
Лѣй
Кръвь синътъ за бащиния . . .
Ура̀, да живѣй! . . .

Цвѣтана, заслушана — все тъй.

Да имамъ сила
За двама . . .

Като изглежда Богдана, съ растяща възторженость.

Но — отивай тамъ,
На славенъ пѫть . . . И ти . . .! Тогава
И азъ обикнѫ щѫ те, знамъ,
Сто пѫти повече . . .

Богданъ.

Позната
Душа душата; и сега —
Азъ виждамъ моята Цвѣтана.

Цвѣтана, гледа го възхитена.

Юнакъ . . . Върви! и не въ тѫга,
Не въ мѫка — въ радость ще останѫ.

Богданъ, настрана.

Родино, скѫпа ми е тя;
Но жертвата ще бѫде двойна —
И гордъ съмъ . . .

Цвѣтана, пригръща го.

Врѣме отлетя́ —
Върви!

Богданъ, като я цѣлува.

Дѣвойко най-достойна,
Прощавай!

Излиза бързишкомъ.

Цвѣтана.

Слаба съмъ жена;
Охъ, свързва женска урисия
Ржцѣтѣ . . . Буря и война —
Това е негова стихия
А моята — ?

Съ копнение.

Но, инъкъ, той —
И дни такива . . . Само съ него
Свѣтътъ е свѣтъ . . .

Закрива лице. Страстно.

Соколътъ мой,
Соколътъ ми! . . . о Боже, дѣ го? . . .

Прѣвземанье попъ Георгиевата кѫща.

(Страница изъ една неиздадена книга).

Отъ **Ст. Костурковъ**

Кѫщата на свещеникъ Георги Футековъ, баща на байряктарката Райна, се намира въ Сапунджийска махала, една отъ най-богатитѣ и благоустроени махали на Панагюрище. Двѣ кѫщи я дѣлѫтъ отъ сѣдалището на военния съвѣтъ — х. Луковата кѫща, която бѣше истински палатъ. Тя има широкъ дворъ и градина, обградени съ високи и яки каменни зидове и е достѫпна само откъмъ сѣверната и източна страна, дѣто има по една вратня — първата малка, а втората голѣма съ дебели дирени и желѣзни заключалки и мандала. Има два етажа; отъ горния се вижда почти всичката източна часть на градътъ, а въ страничнитѣ кѫщни зидове има скривалища, въ които се влиза отъ тавана, на който пъкъ се качва чрѣзъ една вратичка отворена на него, но така прилепена, та никакъ не личи. Поставена при такива условия, кѫщата прѣдставяваше цѣла крѣпость. Послѣдното обстоятелство бѣ причина на голѣмата навалица мѫжье, жени и дѣца, които я пълнѣха още отъ сутриньта на 30 априлъ, когато се разчу, че турцитѣ идѫтъ да нападатъ и прѣвзиматъ градътъ. Прѣзъ деньтъ мнозина избѣгаха, увлечени отъ общото настроение въ градътъ — да се бѣга въ гората, но и много свѣтъ остана, защото едни мислѣха и вѣрваха, че якитѣ зидове и кремиклийкитѣ пушки ще ги защитѫтъ отъ неприятеля, а други, зашеметени отъ уплаха, нищо не мислѣха, а останаха, защото и тѣхни съсѣди и роднини сториха това. Трѣбва да споменѫ, че и съмнението, какво може да не сѫ турски войскитѣ, които идѫтъ, не малко спомогна да не избѣгатъ останалитѣ въ кѫщата възстанници, жени и дѣца. Но когато бърдото Каменица, надвесена надъ източната страна

на града, почернѣ отъ войски, когато кавалерията вече забикаляше градътъ, башибузуцитѣ нахълтаха въ него, а редовнитѣ войски се готвѣха да сторѫтъ сѫщото отъ разни страни, тогава всичко биде разбрано, но бѣганьето вече бѣ невъзможно, и всички трепетно чакаха края на живота си. Възстанницитѣ се куражеха и, макаръ малцина (петнадесетина) души, готвѣха се за борба. Цѣлиятъ градъ се тресеше отъ пушечни и топовни гърмежи, а отъ врѣме на врѣме се чуваха отчаяни писъци и викове. По кѫщнитѣ покриви валѣха куршуми като градъ. Дѣцата се свиваха около майкитѣ си, а послѣднитѣ плачеха и се молѣха на мѫжетѣ си да се скриѫтъ или да избѣгатъ, а мѫжьетѣ ги прѣдумваха, увѣщаваха и се още куражеха. Двѣтѣ вратни бѣха заключени, но това едва ли се виждаше вече нѣкому сериозна прѣдпазителна мѣрка.

По улицата вече сновѣха тумбй башибузуци. Възстанницитѣ гърмѣха прѣзъ прозорцитѣ на горния етажъ и убиваха минувачи турци. Както се вижда, това ускори нападението на кѫщата, което биде извършено прѣзъ източната — голѣмата вратня. Послѣднята бѣ разбита съ брадви и една чалма се подаде, но моментално се изгуби, развѣяна отъ куршумитѣ на възстанницитѣ. Нападението биде повторено и потретено прѣзъ отворенитѣ дупки на вратнята, но нападателитѣ все биваха отблъсквани, като даваха жертви. Всѣко нападение биваше посрѣщано съ друженъ гърмежъ отъ възстанницитѣ, разположени на горния етажъ. Вратнята бѣ нашарена отъ възстанническитѣ куршуми, но и турскитѣ се забиваха въ стѣнитѣ на кѫщнитѣ стаи, а нѣкои прѣзъ прозорцитѣ пронизаха тавана, дѣто дупкитѣ личѫтъ и до день днешенъ.

Биха се възстанницитѣ, пазиха кѫщата, но когато видѣха гѫститѣ низамски редове изъ улицата, усѣтиха се безсилни и рѣшиха да бѣгатъ и се криѫтъ кой дѣ може, за да си спасѫтъ живота. Тогава настана страшно смущение. Женитѣ плачеха и си скубѣха коситѣ, а дѣцата стояха като грѫмнати прѣдъ родителитѣ си, които се прощаваха съ тѣхъ. Повечето мѫжье се качиха на тавана, дѣто се скриха въ скривалището, а нѣкои избѣгаха прѣзъ малката съсѣдна вратичка (комшулукъ), която се намираше на западната страна на високия зидъ, като мислѣха да убиѫтъ запрѣнитѣ въ мазата на тая съсѣдска кѫща турци, плѣнени прѣзъ врѣме на де-

сетдневното царуванье. Бѣднитѣ жени тичаха отчаяни насамъ нататъкъ безъ да знаеха що правѣтъ. Тѣ се криеха ту въ една, ту въ друга стая, излизаха на двора, гледаха като грѣмнати, избѣгваха въ градината, пакъ се връщаха и като уплашено стадо се събираха въ една отъ стаитѣ на долния етажъ. Между тия беззащитни създания имаше само трима мѫжье: домакинътъ свещеникъ и двама старци, дѣдо Михо Циганкаровъ отъ Драгулинъ махала и дѣдо Христо циганина (християнинъ). Свещеникътъ обнадѣждваше настръхналитѣ отъ уплаха жени, като имъ говорѣше, па и самъ вѣрваше това, че турцитѣ не ще посегнѫтъ на живота имъ, нито на негова. Но женитѣ кършеха рѫцѣ, удрѣха се въ главитѣ и горко плачеха. А свещеникътъ прѣблѣднѣлъ се отправи къмъ градината, дѣто съ вдигнати нагорѣ рѫцѣ и отправени къмъ небето очи четѣше молитви и ридаеше. Добродушниятъ свещеникъ като че прѣдчувствуваше страшния разгромъ, който скоро щѣше да се обруши надъ главата му, па и на цѣлото му домочадие. И когато се върна, сѫпругата му го повика, пошепна му нѣщо, а той пакъ се изгуби, а при повторното си явяванье рѫцѣтѣ му бѣха накаляни: той бѣше заравялъ съ пръсть между здравеца кърпа съ срѣбърни пари и никяха на попадията. Едвамъ тогава домакинитѣ се бѣха усѣтили да притулѫтъ нѣщо. Напраздно бѣха увѣщанията на домакинята, отправени къмъ свещеника, да се скрие и той като другитѣ. Негова отговоръ бѣше все единъ и сѫщи: „Азъ съмъ духовно лице, какво ще искатъ отъ мене! Нека се биѫтъ съ възстанницитѣ, а моята работа е въ черквата. Па и тѣ нали сѫ хора, нали иматъ вѣра, иматъ и духовни служители, та знаѫтъ почетьта, която заслужаваме! Не, мене нищо не ще направѫтъ. Тѣ ще се умилостивѫтъ отъ молбитѣ ми и тукъ никого не ще закачѫтъ. Азъ ще излѣзѫ да ги посрѣщнѫ, когато навлѣзатъ“.

Така говорѣше и вѣрваше свещеникътъ. Колко наивенъ бѣше, нещастниятъ.

Домакинята намисли да скрие поне по-скѫпитѣ кѫщни нѣща и се запѫти съ дъщеря си Райна и сестра си Цвѣта къмъ захода, находящъ се въ жгъла на широкия дворъ до разбитата вратня, съ голѣми вързопи въ рѫцѣ. А бѣше се вече надвечерило. Ненадѣйно за женитѣ, които крияха скѫпоцѣнноститѣ, нападната биде кѫщата наново и понеже нѣмаше кой да се съпротивява, бѣ прѣвзета. Тритѣ жени не излѣ-

зоха. Единъ чалмалия турчинъ прѣмина прѣзъ зиналата дупка на разбитата вратня, отключи послѣднята и цѣла ордия нахълта въ двора. А добродушниятъ свещеникъ, треперящъ и блѣдъ като платно, побърза да посрѣщне въоржженитѣ отъ пети до зжби нападатели. Краката му се подкосяваха, вървѣше бавно и едвамъ сполучи да стигне до срѣдата на двора, дѣто се поклони и нѣщо говорѣше. Женитѣ съ дѣцата бѣха се вече събрали въ една отъ стаитѣ на долния етажъ, на прозорцитѣ на която нѣкои отъ послѣднитѣ се трупаха да гледатъ какво ще стане. Единъ отъ тия палавници бѣше и пишещия тѣзи редове. Турцитѣ заобиколиха свещеника, дърпаха го и викаха — „Пара, папазъ, пара!“. Свещеникътъ самъ извади кесията си, подаде имъ я и нѣщо казваше. Единъ отъ турцитѣ пое кисията, другъ самъ откачаше отъ шията му голѣмия кордонъ съ часовника, трети бъркаше въ джобоветѣ на дрѣхитѣ му, а четвъртия въ пояса, отдѣто извади доста голѣмъ срѣбъренъ кръстъ, погледа го, хвърли го на земята, силно го удари съ стжпалото на крака си, отъ който ударъ кръста се счупи, а турчина тогава прибра частитѣ му. Доста врѣме дърпаха и разпитваха свещеника и като видѣха, че друго нѣщо у него нѣма, взеха да се гаврѫтъ, бияха го по лицето, скубѣха му брадата и го питаха: „Дека е даскалката, папазъ пезевенкъ?“ Бѣдниятъ свещеникъ плачеше и се молѣше, колѣничеше, спущаше се да имъ цалува рѫцѣ, а ударитѣ слѣдваха. При тая гледка дѣцата изпищяха, а женитѣ надодоха страшенъ викъ. Въ това врѣме единъ отъ мжчителитѣ отстжпи една крачка отъ свещеника, насочи пушка къмъ гърдитѣ му, гръмна и послѣдния — едвамъ успѣлъ да се прѣкръсти — полетѣ, развѣ се буйната му коса и той падна гърбомъ, безъ да мръдне по-вече. Ударътъ бѣше сполучливъ и отъ безжизнения трупъ изтекоха само нѣколко капки кръвь.

Страшнитѣ нападатели, съ звѣровити лица, полетѣха къмъ кжщата, съ прикладитѣ на пушкитѣ си изчупиха стъклата на прозорцитѣ, влѣзоха въ стаята, дѣто бѣше пълно съ жени и дѣца и като счупиха стѣнния часовникъ и сандъцитѣ, отъ които извадиха всичко и разхвърляха по пода на стаята, захванаха да прѣтърсватъ женитѣ за пари. Бѣднитѣ жени треперѣха като листъ, плачеха, молѣха се, но нищо не помагаше: джелатитѣ ги обираха, блъскаха, а младитѣ отвождаха въ друга стая, дѣто ги изнасилваха. Сърдце-

раздирателни писъци пълнѣха кжщата, но нищо не помагаше: нито плачоветѣ, нито молбитѣ, нито съпротивлението, каквото нѣкои указваха. Една млада и прилична жена, която държеше кърмаче въ ржцѣ, не искаше да остави рожбата си и да се изложи на мръснитѣ тирански подигравки, но за това си съпротивление скжпо заплати: дѣтето бѣ насила отнето отъ ржцѣтѣ ѝ и прѣдъ нейнитѣ очи насечено на кжсове, а горката майка разчорлавена се борѣше като разярена лъвица, додѣто най-послѣ я завлѣкоха, тътрейки я за коситѣ, въ стаята.

Всички бидоха изкарани на двора, събрани и отъ двата етажа на кжщата, и наново прѣтърсвани и внимателно прѣгледани. Турцитѣ търсѣха „попадията“ и „даскалката“, но напраздно, защото послѣднитѣ стоеха въ най-неподозрително мѣсто, макаръ първитѣ да ги търсиха и разгледаха на всѣкждѣ: и въ яхъра, и въ кокошарника, и въ градината, отдѣто изкараха двамата старци, и въ кжщнитѣ долапи, не ги намѣриха. [1] Тогава мжчителитѣ се обърнаха къмъ двамата старци. Нещастницитѣ бѣха си глътнали езицитѣ отъ страхъ, трѣпереха като хванати отъ люта треска, плачеха като дѣца и просѣха милость. Цѣлата тълпа на двора, настръхнала слѣдѣше страшната сцена, която се разиграваше. Дѣца плачеха, майки си скубѣха коситѣ, а на нѣкои бѣше припаднало та лежеха безчувствени на земята. Огнени езици се издигаха високо отъ горящитѣ съсѣдски здания и силно освѣтляваха наоколо. Пламъцитѣ се придружаваха съ страшно пращенье и фученье посрѣдъ което се счуваше грозния вой на кучетата и безнадеждното мукание на добитъка. Това бѣше единъ адъ, посрѣдъ който бѣхме поставени.

Сдрачи се. Турцитѣ още мжчеха двамата старци. Женитѣ затуляха лица и увиваха въ скути малкитѣ си дѣца. Старцитѣ бидоха насѣчени по главитѣ, по ржцѣтѣ, по тѣлата — навсѣкждѣ. Тѣ страшно ревѣха, спущаха се и съ ржцѣ хващаха остритѣ ножове, съ които имъ нанасяха удари, молѣха се, облѣни въ кърви и обезобразени, падаха немощни на земята, пакъ се съвземаха, падаха, а ударитѣ слѣдваха единъ по единъ по-немилостиви. Настжпилата вечерна мрачина и гржбния звукъ на турскитѣ низами, скрати мжкитѣ на нещастницитѣ.

---

[1] Подиръ разбрахме, че между нападателитѣ имало цигани мохамедани, които прѣзъ великитѣ пости дохождали въ сжщата кжща, когато и научили, че тука има учителка.

По всичко се виждаше, че побѣдителитѣ изпразватъ градътъ, защото не се рѣшаваха, вижда се, да прѣкаратъ нощьта въ него, страхуваха се. При напущанье кѫщата, мѫчителитѣ забиха ножъ въ гърдитѣ на страждущитѣ надѣлани съ ятагани старци, които лежеха на земята облѣни въ кърви, и съ глъчъ и псувни излѣзоха изъ дворътъ.

Женитѣ и дѣцата стоеха като гръмнати. Като че това бѣше срашенъ сънь. Тѣ не можаха да се опомнѫтъ още, когато се зададоха тритѣ жени изъ тѣхното случайно скривалище, което ги спаси отъ позоръ и отъ смъртъ. И когато попадията и Райна съгледаха прострѣното тѣло на починалия свещеникъ, тѣ нададоха страшенъ писъкъ, който сепна навалицата жени и дѣца и единъ пронизителенъ викъ изпълни двора. Бѣдната попадия бѣше като луда, хвърляше се на земята около безжизненитѣ трупове, удряше се въ главата, скубеше си косата и страшно охканье раздираше гърдитѣ ѝ. Обезумѣлитѣ отъ страхъ не знаеха що правѫтъ и съ втренчени очи се вглеждаха на издигащитѣ се наоколо пламъци, които освѣтляваха двора и безъ които нищо не би се видѣло поради настѫпалата нощь. Но нѣкои стари жени се свѣстиха, пристѫпиха до безутѣшната попадия и взеха да я прѣдумватъ, увѣщаватъ. Това правѣше особенно сърдцатата ѝ съсѣдка Иваница Герова, жена бездѣтка, която покани всички да я послѣдватъ, за да избавѫтъ поне тѣ живота си. Тя бѣше една истинска амазонка, жена безстрашна и рѣшителна, която отсѣтнѣ игра важна роля въ събитията, що сѫ прѣдметъ на по-нататъшния разказъ. Всички тръгнаха подиръ безстрашната жена и оставиха запустѣлата кѫща, да бѫде пазена отъ студения трупъ на загиналия ступанинъ и отъ труповетѣ на мѫченицитѣ старци.

Мрачни дни

Скица отъ **Кармма**

На моитѣ възпитаници отъ Одринскат Дѣвическа Гимназия.

Тежко сѫ залостени пѫтнитѣ врата. Дебели, обковани съ желѣза — яки сѫ тѣ, ала нѣкакъ несигурни се видѣтъ тѣ тая вечерь на началницата на пансиона, и тя вечь втори пѫть, придружена отъ гавазина, отива да ги прѣглежда. Най-сетнѣ съ дълбока въздишка тя се връща въ вѫтрѣшния дворъ, дѣто, разпилѣни на купчинки, тихо си приказватъ пансионеркитѣ. И началницата знае, че всички тѣ приказватъ върху едно и сѫщо — за новитѣ арести на най-събуденитѣ учители въ града.

Прѣзъ деня и самия директоръ не бѣ влѣзълъ въ часъ, и извѣстието, че и той е арестуванъ бѣ произвело на всички подавляюще дѣйствие. Слѣдъ обѣдъ влизаха хора, облечени въ форма, влизаха въ всичкитѣ стаи, хвърляха най-безцеремонно книжата въ канцеларията, слѣдъ като прѣглеждаха всѣка по отдѣлно, и ученичкитѣ съ посърнали лица, съ широко разтворени очи гледаха отдалечъ прѣзъ прозорцитѣ това, що правѣха вѫтрѣ царскитѣ хора. Тѣ гледаха прѣзъ прозореца, сетнѣ обърщаха погледитѣ си къмъ началницата, съ безпокойствие и въпросъ.

— Какво, какво ще стане? — четѣше се въ тия погледи.

Съзнанието, че сѫ сами, че тѣхния главенъ закрилникъ е въ затвора, пълнѣше съ безграниченъ страхъ младитѣ сърдца.

Слѣдъ обѣдъ занятията се продължиха, но явно личеше, че на всички — и на ученичкитѣ и на прѣподавателитѣ — нѣщо тегне на душата, нѣщо което ледени ума, сковава устата.

Учителкитѣ, които имаха занятия слѣдъ обѣдъ, надвечерь си отидоха и остана самичка началницата съ турчина — гавазинъ и съ повече отъ тридесетъ дѣца, оставени тукъ, въ това огромно здание, на нейни рѫцѣ, и тежката отговорность за тѣхъ, тя особенно силно почувствува тая вечерь.

Тя се мѫчеше да изглежда спокойна, за да събуди кураж у изплашенитѣ сѫщества, и не забѣлѣзано се помѫчи да се измъкне, за да прѣгледа още веднѫжъ голѣмитѣ врати. И когато пое лампата изъ рѫцѣтѣ на гавазина, а той по нейна заповѣдь прѣглеждаше и натискаше дебелитѣ желѣза, съ които бѣха залостени вратитѣ, една нова мисъль, до тогава непомислювана, блѣсна въ умътъ ѝ: „нима кога стане нѣщо, ако единъ день се подигне народътъ, и турци поискатъ да влѣзѫтъ прѣзъ тия врати, — нима тоя гавазинъ не ще имъ измѣни и не ще пръвъ да отвори вратитѣ, за да прѣдаде тия млади гяурки?“ Тръпки я побиха при тая мисъль и подозрителенъ ѝ се видѣ изгледътъ на стария турчинъ, който сѣкашъ отбѣгваше да погледне къмъ нея.

Гавазинътъ се дръпна въ стаичката, която се намираше до самитѣ врати, а тя бѣ се върнала при „дѣцата“, както тя викаше пансионеркитѣ, и никога тъй близки не ѝ бѣха тѣ, както тая вечерь. Общото чувство на сиротливость бѣ ги сближило — нея и тѣхъ.

— Дѣца, я поиграйте! Какво сте се умълчали? Хайде, както всѣка вечерь, — издума тя високо, слѣдъ като се прѣсили и отпѫди мрачнитѣ си мисли.

Ученичкитѣ се поспрѣха, прѣкѫснаха говоритъ си, обаче нито една не се рѣшаваше да започне хорото.

— Хай — де де! подкани началницата полустрого.

Нѣколко отъ по-голѣмитѣ, които като че схванаха намѣрението на началницата, да ги съживи, минаха на нейна страна и се уловиха за рѫцѣ.

Отпърво нерѣшително единъ гласъ подкачи, сѣтнѣ всички подзеха:

— Мило ми й, мамо, драго ми й,
Бѣли бакъри да вземѫ
На студна вода да идѫ . . .

Началницата, седнала на единъ столъ отъ страна, подканяше и другитѣ да се заловѫтъ. Хорото се въртѣше, а тя гледаше и мислѣше.

— Какъвъ тѫженъ напѣвъ и какъ тъжно го пѣѫтъ — сѣкашъ не на хоро, а на плачъ — И тя се почуди, какъ до сега не бѣ забѣлѣзала, че тъй тѫжна е тая пѣсень, която ученичкитѣ най обичаха да пѣѫтъ на хоро.

Вечерьта бѣ ясна хубава лѣтна вечерь. Пълната мѣсечина мудно плуваше горѣ и хвърляше фантастична полусвѣтлина върху играющитѣ, които бавно, въ тактъ, си мърдаха

краката. „Еехъ, клети робинки, за игра и пѣсень ли сте вий родени?!“ помисли си тя, и съ рѣшителность тръсна глава, за да отпѫди още веднѫжъ нахлулитѣ съ сила невесели мисли. Тя стана, отиде при играющитѣ и като се долови, високо извика — Пайдушката! . . .

Гледайки повеселялата началница да играе съ тѣхъ, развеселиха се и дѣцата. Хорото живо се завъртѣ подъ веселия напѣвъ, едни се уморяваха, отпущаха се, други отморени, се долавяха на ново и се мѫчеха да се надиграятъ . . .

Началницата напусна хорото, — тя се задъхваше.

— Ами ти Милке, защо не играешъ, извика тя, седнала на една пейка. Въпросътъ ѝ се отнасяше къмъ едно дванадесетгодишно момиченце, което сгушено сѣдеше недалечъ, пристиснато до една възрастна ученичка.

Момиченцето се поизправи, но нищо не отговори. Намѣсто него, възрастната ученичка се приближи до началницата и тихо каза.

— Тя още трепери, бѣ се уплашила днесь, като видѣ „хората“ . . .

— Ти ли си, „възпитателката“ ѝ?

— Азъ съмъ, госпожице!

— Заведи я горѣ, нека си легне. Завий я добрѣ . . ., рѣче началницата. Възрастната ученичка се оттегли. Хорото се бѣ развалило, и „дѣцата“, заобиколили началницата, захванаха да пѣятъ въ хоръ.

Всичко взе изгледъ на обикновена, лѣтна пансионерска вечерь.

Часътъ удари деветь, всички станаха и съ сериозни лица се наредиха въ салонътъ за молитва, и всички съ особенъ жаръ тая вечерь слагаха на гѫрди кръстното знамение.

— Запази ги Боже, молѣше се тая вечерь и началницата.

Слѣдъ молитвата, тя отиде при Милка, въ спалнята на малкитѣ. Момиченцето спѣше, но клепкитѣ на очитѣ му потрепваха и нервно дишанье излизаше изъ слабичкитѣ му гѫрдички. Началницата послуша, погледа го, поипипа му главата и умислена се отдалечи отъ кревата му. На излизанье, нѣколко гласлета издумаха обикновеното: „лека нощь, госпожице!“

— Лека нощь, дѣца! — по-искренно отъ кога и да било тоя пѫть имъ отвърна началницата.

„Слава Богу и тоя день се свърши“, издума тя, като влизаше въ стаята си, близо до спалнитѣ на „дѣцата“. Уморена, нравственно и физически, тя не седѣ тая вечерь и като отдаде заповѣдитѣ си на готвачката, съблече се и легна.

— Но напраздно се мжчеше тя да заспи. Изкуствено бодрото настроенье бѣ я напуснало още при влизаньето въ стаичката и невесели мисли една прѣзъ друга се заройха въ умътъ ѝ. Далечь, при политѣ на Рила, се намираше нейния градецъ, нейнитѣ прѣстарѣли родители: старата ѝ майка и вече прѣгърбения и баща — попъ.

„Какво ли правжтъ тѣ сега?“ — мислѣше тя и особенно ясно въ околния мракъ изпжкваше образътъ на баща ѝ, съ дългата бѣла брада, съ патерица въ ржка. Особенно обичаше тя своя старъ баща, винаги на крака, и винаги готовъ да отиде тамъ, гдѣто има нужда отъ него. Той бѣ я научилъ да обича труда, да обича „свѣтлината“, родината си. „Ако стане нѣщо, най-напрѣдъ него ще хванжтъ“, хрумна ѝ ненадѣйна мисъль и тя ясно различаваше стариятъ си баща, влаченъ отъ сганьта, воденъ къмъ бѣсило . . . Ето тѣ мѣтатъ въжето . . . тя лудо вперва очи въ тъмнината, напрѣга сетни сили, напипва кибритя, драсва и запалва лампата. Мракътъ се разпръсна, изгуби се страшното видение — нищо не се чуеше въ нощната тишина. Тя сви лампата, рѣши да не я изгасва и отново си легна. Приготвила се отново да заспи, — ухото ѝ едно стенание схвана. Сърдцето ѝ отново затупа и тя тревожно се заслушва.

— О! . . . Охъ . . . се чуваше изъ спалнитѣ.

— Това е Милка, най-сетнѣ отгатна тя, и сърдцето ѝ се утоложи. Малката Милка — стенѣше често нощемъ. Тя бѣ сираче безъ баща, безъ майка. За нея бѣха ѝ разправяли, че се била много изплашила, кога една вечерь турци влѣзли въ кжщата имъ и заклали баща ѝ прѣдъ нейнитѣ очи. Било прѣди петь години, но види се страхътъ бѣ оживѣлъ на сърдцето ѝ, — както си има приказка, — та тя често нощемъ се стрѣскаше или почваше да стене. Грозно впечатление правѣше туй стенание срѣдъ нощната тишина, при мъжделивата свѣтлина на малкитѣ кандилца, и кога се случеше нѣкои отъ ученичкитѣ да сж будни, тѣ скриваха главата подъ покривкитѣ си и запушваха уши, за да не чуватъ това стенание.

Милка всички обичаха, не че бѣ сираче — въ пансиона повечето бѣха сирачета, на стипендия, — обичаха я за нейната кротость и особена нѣкаква безпомощность. Обичаше я и началницата. И тая нощь като се вслушваше въ стенанието, не се стърпѣ, намѣтна робата си и отиде въ спалнята.

Подъ мъжделивата свѣтлина на кандилцето, сѣкашъ сѣнки играяха на лицето на Милка; вѣждичкитѣ ѝ бѣха свити нѣ-

какъ не-дѣтски, страдалчески, прѣзъ едвамъ отворенитѣ уста излизаше изтежко дишаньето, наврѣмени усилено въ стенание, Види се лоши видѣния смущаваха дѣтския сънъ. Началницата се огледа, всички спѣха дълбоко първия сънь — едни съ разхвърлени ржцѣ, съ блажена усмивка на устни, други съ спокойствието на съньтъ. Въ тая спалня, въ „спалнята на малкитѣ“ особенно, най-малко можѣха да проникнжтъ безпокойствията, грижитѣ на бѣдѫщето — само у туй наплашено дѣте . . . Началницата отново попипа челото, — тоя пжть отъ допираньето ѝ дѣтето се пробуди, широко разтвори очи и нѣкакъ безумно — плахо я загледа . . .

— Спи, спи, Милке! тихо пришепна началницата, навела се надъ нея, гладейки ѝ косата; но момичето се съвзе, позна началницата. Ненадѣйни сълзи се показаха на очитѣ му, то хвана ржката на началницата и страстно я притисна до гжрдичкитѣ си.

— Нали нѣма вече да дойджтъ? Нали нѣма? — питаше то съ тихъ гласъ.

— Кои, мило? кои да дойджтъ, попита началницата трогната.

— Ония, турцитѣ, що идваха днесь!

— Нѣма, дѣте, нѣма да дойджтъ! успокой се! заспи! — успокояваше тя.

— Охъ, госпожице, страхъ ме е! Сънувахъ страшно, много страшно! — пристискаше дѣтето съ нова сила ржката, като че ли отъ страхъ да не го оставжтъ пакъ самò съ лошитѣ видѣния. Началницата разбра това и замислено загледа блѣдното лице на дѣтето.

— Ела да спишъ при мене, рѣче най-сетнѣ тя.

Момичето отне ржката отъ гжрдитѣ си и я цалуна. Сетнѣ стана, взе възглавницата и тръгна подиръ началницата, въ която тая вечерь виждаше възкръснала своята майка. Възглавничката биде турена на канапето, гдѣто и легна Милка.

Мжчно се успокои тя тая нощь; дълго врѣме не можа да заспи и началницата, вслушвайки се въ стенанията, които, макаръ и слаби сега, слухътъ ѝ все ги схващаше. И наврѣмени ѝ се струваше, че тия стенания не излизаха изъ тия малки гжрди, че тѣ се усилваха, че се обърщаха на ужасенъ продължителенъ вопль, който излизаше изъ гжрдитѣ на хиляди жертви, прѣхвъркваше прѣзъ високата Рила и се носеше надлъжъ и на ширъ надъ нещастната ѝ татковина . . .

Парижъ 20 мартъ.

ЗАПУСТЕНИЕ[1]

Отъ

Пенчо Славейковъ

(Изъ „Кървава пѣсень". Пѣсень VIII. — Пролѣтьта 1877 г.).

Съсъ поздравъ благъ отъ югъ долнякътъ свѣжъ повѣя,
Отъ влажната земя мъгливий плащъ отвѣя
И съ топлия си дъхъ и размрази гръдьта —
Отъ зимний тежъкъ сънь се вече сепна тя
И, като угледна невѣста, се обкичи
Съ вѣнци отъ минзухаръ и бисерно кокиче.
Съ пѣсни за пролѣтьта, подзели пъргавъ бѣгъ,
Потоцитѣ ручатъ . . . Бѣлѣятъ прѣспи снѣгъ
Тукъ-тамъ по върхове планински още само,
И сякашъ взиратъ се очудено отъ тамо
Къмъ гостенката, отъ незнаенъ край дошла
И разположена надъ равнитѣ поля
На пъстрий си килимъ, на който по рѣснитѣ,
Поръсени съ роса, на слънцето лъчитѣ
Играятъ и блѣстятъ. Какъ радостна е тя,
Съ усмивка весела и млада на уста!
Какъ мами и ласкай . . . Но никой се не радва
На нея. Ни орачъ въ поле се не повадва
На орань — пустъ чернѣй забравений угаръ;
Въ горитѣ се не чуй цафара на овчарь;
Чевръститѣ моми не виждатъ се по двори
Съсъ пѣсни по шетня да ходятъ. На простори
По вити друмища вирѣе буренакъ —
И се не мѣрва тамъ ни конникъ, ни пѣшакъ.
А спустне ли се нощь и божий свѣтъ заглъхне,

[1] Тоя откъслекъ заемаме отъ „Демократическия Календарь" за 1901 г (Издание на в. „Народенъ Листъ").

И прѣзъ клисуритѣ вечерникътъ полъхне —
Плахъ нѣкакъвъ си стонъ се въ неговия лъхъ
Отеква — сякашъ е сподавений въздухъ
На клетникъ, земни дни комут' сж отмилѣли.
Летятъ, подъ небеса високо пжть подзели.
Къмъ сѣверъ жерави ята подиръ ята,
По тѣхъ и щъркели-егюпци, съ пролѣтьта
Навикнали гурбетъ да ходятъ по чужбина,
Прииждатъ, — тамъ единъ крилата си разпина,
Като че бѣлъ байракъ и мудно въ вись се вий,
Тамъ другъ, срѣдъ мочури изправенъ важно, бий
Съсъ червения си клюнъ набатъ . . . Чевръстокрили
Съсъ веселъ чуроликъ и лястовички мили,
Подобно рой стрѣли пернàти, се виятъ —
Завръщатъ се и тѣ съсъ пѣсни да вѣстятъ
Очаквания край на днитѣ мъгловити.

Защо ли идвате, о гостенки честити!
Кому ли пѣсень вий ще пѣете сега
Въ този злополученъ край? Мъртвило и тжга
Е вредомъ днесъ, прѣди гдѣ радости цъвтѣха
Когато идвахте подъ охолната стрѣха
На ратника честитѣ да свивате гнѣзда . . .
Гдѣ ще ги свийте днесъ? Едвамъ личи слѣда
Отъ стрѣха и отъ домъ тукъ-тамъ изъ съсипнитѣ,
И, прѣзъ разкъртени прозорци по стѣнитѣ,
Едната пустошь салъ ще да се отзове
На пѣсеньта ви. Тамъ дѣтински гласове
Отдавна не е чутъ: дѣтето смърть прѣварна,
Постигна — то лежи подъ пепельта пожарна,
Съсъ люлката си тамъ затрупано . . . И кой
Стопанъ на работа ще будите? — Въвъ бой
Когото не свали куршумътъ на кръвника,
Глава си той прѣви подъ брадва на дръвника,
Или немилъ-недрагъ се рѣй по чужди край
И самъ Богъ единъ неволитѣ му знай! . . .
Върнете се назадъ, о гостенки, върнете!
Че вий ще чувате тукъ само плачоветѣ
Вдовишки: на животъ сж признакъ само тѣ, —
Животъ, когото би изкубала съ ноктѣ,
Да можаха, сами днесъ както си косата
Изскубватъ. Ахъ, да би могли поне полята

Да се възрадватъ вамъ! Но тамъ, безъ гробове,
На слънцето гниятъ разплути лешове
И орлякъ гарвани раздрѫфатъ ги съсъ стрѣвь;
Съсирени на пекъ, чернѣятъ локви кръвь,
Кърмящи съ своя смрадъ недрата хлѣбородни
На майката земя.
Дошле прѣзъ дни незгодни,
О, мили гостенки, върнете се назадъ!
На югъ, тамъ дома, вамъ ще бѫде всѣкой радъ.
Не цѣпятъ плачове тамъ ясний сводъ небесенъ,
И има тамо кой да слуша вашата пѣсень!
Сбогомъ, честитъ ви пѫть! Но лястовки, отъ тукъ
Вий не отнасяйте на наший хубавъ югъ
Тамъ вѣсть на бѣднитѣ затóченици клети,
Каква ужасна честь имъ родний край сполети;
И безъ това тѫги разядатъ тѣмъ сърдца,
И безъ това е тѣмъ страдалчески лица
Сбраздила на скръбьта рѫката костелива....

О, пролѣть, пролѣть! Тъй и хубава и мила,
Ти майката земя отново съживи
И дивенъ ѝ вѣнецъ отъ росни китки сви;
Балканътъ хубавецъ вся зима боледувалъ
И въ блѣноветѣ си въздишалъ и тѫгувалъ
За тебе, по чело щомъ го цалуна ти,
Той гордъ и бодъръ се възправи въ висоти,
Въвъ мантията си загърнатъ кадифяна —
И птички охолни му съ пѣсень най-отбрана
Честитятъ радостьта.... Ти всичко обнови,
Възрадва.... Само на злочестий робъ, уви,
Ти не донесе лѣкъ за кървавитѣ рани....
О, дивна пролѣть, гдѣ надѣждитѣ, що лани
Посѣ ти не въ едно заглъхнало сърдце, —
Подобно въвъ лехи градински цвѣтовце?
Тѣхъ слънце пролѣтно ги запустѣли свари!
Народъ занемаренъ за нищо днесъ немари....
Въ душитѣ, като въ гробъ, не трепка и не грѣй
Отъ нигдѣ свѣтлинка: събира се гѫстѣй
Тамъ непрогледна тма — и гдѣ животъ е било
Тамъ днеска пустошь е, тамъ днеска е мъртвило..
А сякашъ между туй нависналия мракъ
Да пръснатъ, идваха единь по други знакъ —

И съ трепетъ на душа тѣхъ всички ги ловяха...,
Отъ никого макаръ не вѣрвани, летяха....
Вѣсть подиръ вѣсть — едни мълвяха че война
Обявилъ Бѣлий Царь, отъ друга пакъ страна —
Че Сърбия (писмо билъ нѣкой си получилъ
Отъ Бѣлградъ); еди-гдѣ пакъ трети се научилъ
И го таинствено разправя, че безъ четъ
Дружини бѣжанци и волници, отвредъ
Отъ Българско, се отъ Ромжния тъкмяли,
Да минатъ Дунава — и даже го минàли,
И не единъ отъ тѣзъ, които мняха гробъ
Че въ съсипнитѣ сж намѣрили, и попъ
За тѣхъ бѣ поменъ челъ, — щастливо отървани
Отъ вражеския бѣсъ, и тѣ сж тамъ събрали
Подъ прѣпорцитѣ на опълчената рать...
А заприидваха и отъ къмъ Цариградъ
По́ други пъкъ мълви. Защураха заптии
Насамъ-натамъ; слѣдъ тѣхъ наежени ордии
Вървяха день и нощь — лежаха на конакъ
День-два и нѣкждѣ измитаха се пакъ,
Посрѣщани съсъ страхъ, изпращани съсъ клетва,...
И сепнатъ робътъ се съсъ трепетъ заогледва.
Балканътъ заехтѣ, и като звѣръ раненъ
Отъ невиделица, и въ кърви поваленъ
Съ ревъ ровката земя съ ногтитѣ се размѣта,
Така съсъ грозенъ ревъ размѣтаха земята
Гранати — вѣстници, че всичко онова,
До вчера що бѣ салъ таинствена мълва
Е днеска истина: разплатний день настана.

. . . . . .

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ